

12 EYLÜL ARAŞTIRMACISI OLMAK ÜZERİNE ÖZÜR DİLEMEYEN BİR OTOETNOGRAFI¹

Göze ORHON²

Öz

Bu makale, Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesinin toplumsal bellekteki izlerini yaklaşık on beş yıllık bir araştırma sürecinde aralıklı olarak sürdürülen iki ayrı saha çalışmasına dayalı olarak ele almakta ve bu uzun soluklu araştırma deneyimini otoetnografik bir çerçevede değerlendirmektedir. 2010 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen bu iki saha araştırması hem toplumsal hatırlamanın dönüşümünü gözlemlemeye hem de araştırmacının kendi konumlanışını ve araştırma sürecine etkisini görünür kılmaya olanak tanımıştır. Makale, bu deneyimsel birikimi analiz etmek için otoetnografiyi benimsemekte, Anderson’ın (2006) analitik otoetnografisi ile Moustakas’ın (1990) keşifsel araştırma yaklaşımını yöntemsel dayanak olarak kullanmaktadır. Bu iki yaklaşım hem senkronik hem de diyakronik çözümleme yapabilmeyi mümkün kılan kuramsal araçlar ve kavramsal kategoriler sunmaktadır. Makalenin temel savı, akademik alanda sıklıkla marjinalleştirilen ve itibarsız görülen otoetnografinin, özellikle uzun soluklu, dönüşen ve çok katmanlı araştırma süreçlerinin anlaşılmasında güçlü bir analitik potansiyel sunduğudur. Yazar, kendi araştırmacı konumunu saklamadan, belleğin hem nesnesi hem de öznesi olarak bu sürece nasıl dahil olduğunu görünür kılmakta ve otoetnografiyi yalnızca kişisel anlatı değil, kuramsal olarak temellenmiş bir analiz yöntemi olarak savunmaktadır. Bu bağlamda makale hem belleğin toplumsal inşasını hem de akademik bilgi üretiminin kendisini sorgulayan bir konumda yer almakta, otoetnografiyi itibarlı ve geçerli bir yöntem olarak yeniden düşünmeyi önermektedir.

Anahtar Sözcükler: Otoetnografi, 12 Eylül Darbesi, Analitik Otoetnografi, Keşifsel Araştırma, Senkronik & Diyakronik Çözümleme

¹ Bu makaleyi Sosyoloji Araştırmaları Dergisi’ne sunmamdan kısa bir süre sonra kardeşim Mehmet Hilmi Orhon’u kaybettim. 1980’lerde bir çocuk olarak bir akşam kaybolup eve döndüğünde söyledikleriyle 2020 yılında yazdığım bir yazıya esin olmuş ve aynı nedenle bu makalede de anılmıştı. Bu makale Mehmet Hilmi Orhon’un eşsiz hatırasına adanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, gorhon@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4785-5068

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2023. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Sosyoloji Derneği tarafından yayımlanmıştır.

AN UNAPOLOGETIC AUTOETNOGRAPHY ON BEING A SEPTEMBER 12 RESEARCHER

Abstract

This article examines a research on the memory of Turkey's 1980 military coup through a research journey spanning approximately fifteen years, incorporating two field studies intermittently conducted in 2010 and 2020. Drawing on this extensive process, the article employs an autoethnographic approach to reflect on and analyze the researcher's long-term engagement with the topic. Specifically, it adopts Anderson's (2006) concept of analytic autoethnography alongside Moustakas' (1990) heuristic inquiry, both of which provide conceptual tools and defined phases that enable a synchronic and diachronic analysis of the research experience. The central argument of the article is that autoethnography—often dismissed as a marginal and non-rigorous method within mainstream academia—should be recognized as a legitimate and analytically powerful approach, particularly for long-term and multi-layered research processes. Rather than concealing the researcher's position, the article makes visible the author's involvement in the research process as both subject and object of memory. In doing so, it challenges the dichotomy between personal narrative and scholarly analysis, advocating for a theoretically grounded and methodologically robust use of autoethnography. Ultimately, the article not only interrogates how memory is constructed but also critically reflects on the production of academic knowledge itself. By situating autoethnography as a valid and valuable methodological choice, it calls for a rethinking of its place within the social sciences.

Keywords: Autoethnography, 12 September Coup, Analytical Autoethnography, Heuristic Research, Synchronic & Diachronic Analysis

GİRİŞ

Yaklaşık 30 yıllık bir tarihi olmasına karşın, otoetnografik yöntemi tercih eden araştırmaları bekleyen görevlerden biri, otoetnografinin meşruiyetini ortaya koymak ve savunmak olmuştur.³ Bu eğilim sosyal bilimlerde yeni ve yenilikçi kavramlara ölçülü bir şüpheyile yaklaşmanın ötesinde, otoetnografinin ontolojik ve epistemolojik olarak, yani kökten biçimde tartışmaya açılmasından kaynaklanır. Sosyal bilimlerin aşırı öznelci, toplumsal bağlamı gözden kaçıran yahut onunla hiç ilgilenmeyen, spekülative bulunabilecek epistemolojik yönelimleri göz önünde bulundurulduğunda, bu eğilimin çok da yadırganmaması gerekir. Ancak bu, otoetnografinin kısmen önyargılı, tartışmaya açmadan reddeden bir tavırla karşılanmasını da haklı çıkarmaz. Otoetnografiyi kullanan araştırmacıların bir kısmı, “dışarıdan” gelen bu eleştirilere kulak tıkamamış ve otoetnografi başlığı altındaki aşırı öznelci eğilimlerle de hesaplaşarak hem kavramsal hem de yöntemsel düzlemde otoetnografi üzerine eleştirel ve analitik bir tartışma geliştirmiş ve kendi araştırmalarında da bu tercihleri ampirik odakları etrafında kullanmıştır. Ben de bu çalışmada benzer bir hattı izleyecek, otoetnografi konusundaki eleştirileri gözden kaçırmadan otoetnografiyi 12 Eylül üzerine aralıklarla süren, yaklaşık on beş yıllık bir araştırma bağlam ve pratiğini merkeze alarak işe koyacağım.

Burada otoetnografik analize konu olacak araştırma, 12 Eylül 1980 darbesinin onu deneyimleyenler tarafından inşa edilen kolektif belleklerini ve sonraki kuşaklar tarafından nasıl hatırlandığı ve anlamlandırıldığını soruşturan ardıl iki saha çalışmasını (2010 ve 2020) merkeze alacaktır. Toplamda yaklaşık on beş yıla yayılan bu süreç, bir kitabı, çok sayıda makale, yazı, konuşmayı ve en önemlisi konu üzerine farklı biçimlerde gerçekleşmiş sayısız etkileşimi içinde barındırdığı için üzerine derinlemesine düşünmeyi mümkün kılan, kıvamlı bir araştırma pratiğine tekabül etmektedir. Otoetnografinin sıklıkla toplumsal bağlamı – bu ifadeyi güç ilişkilerini, kültürel, siyasal ve ekonomik dönüşümleri, (kendim dahil) bu tarihsel olayla ilişkili failerin konumlanmalarını ve yeniden konumlanmalarını kapsayacak biçimde geniş anlamda kullanıyorum – gözden kaçırmakla eleştirildiği düşünülürse, bu on beş yıllık dönem boyunca var olan dinamizm de tartışmanın her aşamasında göz önünde bulundurulacak ve öznel (ya da kişisel) araştırma deneyimi, her seferinde bu geniş bağlamla ilişkilendirilecektir.

Araştırmanın kavramsal odağı kolektif bellek ve toplumsal hatırlama olduğu için, bu odaktan türeyen ilgili tartışmalar, zaman zaman analizin içinde görünür olacaktır; diğer yandan ise hatırlama (ya da bellek) zaman zaman birbirinin yerine geçecek zaman zaman ise birbirini tahkim eden iki düzlem dahilinde tartışmaya dahil olacaktır. Bu düzlemlerden ilki hatırlamanın kendisinin otobiyografiye ve otoetnografiye içkin bir edim olmasıyla; yani, bellek araştırmacısının hatırlama faaliyetinin kendisinin de araştırmanın bir bileşeni haline gelmiş olmasıyla ilgilidir. İkinci düzlem ise, toplumsal hatırlama kuramlarının temel koyutlarından biri olan hatırlamanın (ve dolayısıyla geçmişle ilişkimizin) kaçınılmaz olarak “şimdi”nin bağlamıyla inşa ve yeniden inşa ediliyor oluşunun yarattığı dinamizmle ilintilidir. Bu dinamizm, bizzat araştırmacının kendi belleğinin de şimdiki zamandaki bu düşünme anının koşulları altında yeniden inşa ediliyor olduğu anlamına gelir. Bu iki düzlem metin boyunca gözetilecek ve her ikisi de otoetnografik soruşturma içinde dikkate alınacaktır.

Çalışma otoetnografinin 20. yüzyıldaki meşruiyet kaybına karşın, bireysel ve toplumsal olan arasındaki ilişkinin eleştirel sosyal bilimler pratiğine içkin olduğu iddiasıyla açılmaktadır. Ardından otoetnografiye ilişkin eleştiriler özlü biçimde değerlendirilmekte, sonrasında ise otoetnografiyi savunmaya dönük bir tartışma yürütülmektedir. Bu makaleye başlığını veren “özür dilemeyen otoetnografi” ifadesi burada temellendirilmektedir. Bu çalışmaya da yöntemsel tercih olarak

³ Benzer bir eğilimi “güvenlikli siteler” üzerine otoetnografik bir çalışma yapan Bektaş-Ata da gözlemler. Çalışmasını yaparken karşılaştığı otoetnografik metinlerin birçoğunun “otoetnografinin adını temize çıkarmakla, onun bilimsel olarak dikkate alınmaya değer olduğunu anlatmakla” başladığından söz eder (Bektaş-Ata, 2016: 48).

yansıyacak iki özgül otoetnografi yaklaşımı bu savununun merkezinde yer almaktadır. Takip eden bölümde 12 Eylül'e ilişkin yürütülen uzun süreli bir araştırma pratiği tanıtılmakta, ardından iki otoetnografi yaklaşımı, çözümlemenin iki farklı düzeyinde – senkronik ve diyakronik düzeyde – işe koşulmaktadır. Böylelikle araştırma üzerinde derinlikli bir otoetnografik bakış geliştirmek mümkün olmakta ve araştırma niteliksel ve zamansal bir okumanın odağı hale getirilmektedir.

1. KİŞİSEL OLAN DAİMA TOPLUMSALDIR: ÖZÜR DİLEMİYEN BİR OTOETNOGRAFI

Marx'ın tarihsel materyalizmi hem ontolojik hem de epistemolojik düzeyde bireysel olan ile toplumsal olanı diyalektik bir ilişki içinde kavrama önerisidir. *Alman İdeolojisi* (1846) gibi erken tarihli metinlerden başlamak üzere⁴ Marx sosyolojisinin ve Marx'ın yönteminin temel koyutlarından biri, bireysel deneyimin (bilinç ve edim) apaçık biçimde toplumsalın doğasıyla diyalektik bir ilişki içinde olduğudur. Yöntemsel olarak farklılık gösterse de Weber'in toplumsal eylem kuramında da 19. yüzyıl düşüncesinin kati ikiliklerine ve bu ikiliklerden biri olan birey/toplum ikiliğine dönük bir itiraz bulunur. Weber'de özellikle *verstehen* nosyonu ile başlamak üzere (Giddens: 2009: 239), yorumcu sosyolojide paradigmatik olarak izlenebilecek olan bu anti-pozitivist itiraz, sadece etnografi için değil, araştırmacının değer-bağımlı olduğunu ve onun toplumsal bağlamdan ayrı kavranamayacağını kabul eden bütün toplumsal araştırma pratikleri için geçerlidir. 20. yüzyılda feminist araştırmalar başta olmak üzere anti-pozitivist paradigma(lar) içinde gerçekleşen eleştirel araştırmalar farklı geleneklerden köklenmiş ve değişken epistemolojik ve metodolojik tercihler yapmış olsalar da bireysel ve toplumsal arasındaki içkin ilişkiyi farklı şekillerde vurgulamışlardır.

Bu vurguyu görmek için her zaman eleştirel yaklaşımlara bakmak da zorunlu değildir; sosyolojik araştırmacının “toplumsal” ve “kişisel” (kişisel deneyime özgü) ikiliğinin üstesinden gelme çabası C. Wright Mills'in (1959) “sosyolojik imgelem” tartışmasının da merkezinde durur. Bu noktada otoetnografi “biyografi ve toplumsal yapı” arasında son derece somut bağlantılar kurmak için sağlam fırsatlar sunsa da (Anderson, 2006: 390), pozitivist tahayyül dışında kalan eleştirel araştırmalarda da kendine meşru bir yer edinemediği. Otoetnografi özelinde araştırmacı öznelliğinin toplumsal olanın bir bileşeni olarak yorumlanmasındaki güçlük baki kalmış, oto/biyografi ve etnografi “araştırmada kendinden diğerine hareketi gösteren bir yöntemler sürekliliğinin iki kutbu” (Johnson vd., 2022: 207) olarak düşünülmüştür. “Özür dilemeyen otoetnografi” terimini bu ikisi arasında bir karşıtlık ilişkisinden ziyade, zaruri bir işteşlik ilişkisine işaret etmek ve otoetnografinin eleştirel ve sistematik kullanımının sosyal bilimler pratiği içindeki meşruiyetini ve anlamını vurgulamak için kullanıyorum. Bunun için aşağıdaki bölümlerde ilkin otoetnografiye ilişkin eleştirileri ele alıp ardından yöntemin meşru bir zeminde tartışılması için bir çerçeve önereceğim.

1.1. Eleştiriler: Otoetnografinin İtibar Kaybı ya da Zaten Hiç Olmayan İtibarı

Araştırmacının “bireyselliğinin”, toplumsal ya da topluluğa ait olanın dışında, kıyasında kavranıyor olması şaşırtıcıdır. Bu kavrayışta elbette otoetnografik geleneğin ilişkilendirildiği aşırı öznelci eğilimleri teşvik eden kimi 20. yüzyıl perspektifleri etkili olmuştur. Popüler bir yaklaşım olmakla birlikte, otoetnografinin edindiği olumsuz namın pekişmesine katkıda bulunan “çağrışımsal otoetnografinin” (evocative autoethnography) kurucuları olan Ellis ve Bochner'in⁵ de içinden geldiği sembolik

⁴ “Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır” (Marx ve Engels, 1992: 43).

⁵ Basit bir Google Scholar araması “çağrışımsal otoetnografinin” popülerliği hakkında bir fikir verecektir. 1990'ların sonundan bugüne kadar yazılmış ve yaklaşık 30.000 referans almış metinlerin tamamı Ellis, Bochner ve çalışma arkadaşları tarafından üretilmiştir. Kıyaslama yapmak için bakıldığında, C. W. Mills'in “Sociological Imagination” metninin aldığı referans bu makalenin yazıldığı zamanda yaklaşık 28.000'dir. Kıyaslama “ellis autoethnography” (https://scholar.google.com/scholar?start=10&q=ellis+autoethnography&hl=en&as_sdt=0,5) ve “Mills sociological imagination” (https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0,5&q=mills+sociological+imagination) terimleri üzerinden yapılmıştır. Rakamlar araştırmacının yapıldığı Temmuz 2025'in verilerini yansıtmaktadır. Mills'in metninin çağdaş sosyolojinin

etkileşimcilik geleneği ve sosyal araştırmada tikelliği mutlak bir tür özgüllük olarak yorumlama eğiliminde olan “postmodern ve postyapısalcı” hassasiyetler (Anderson, 2006: 374) bu perspektiflerden bazılarıdır. “Betimsel, edebi bir yaklaşım” (Anderson, 2006: 377) öznelliği ve duyguları merkeze alan bu araştırmaların temel niteliklerinden biri olmuş, araştırmacılar bu yaklaşımı konvansiyonel sosyal bilimler değerlerine ve yazma biçimine bir tür meydan okuma olarak kullanmışlardır. Bu açıdan Chicago Okulu kökenli otoetnograflar ise bir başka ucu temsil eder. Bir tür pragmatik otoetnografi olarak tanımlanabilecek bu ekolde ise, otoetnografi yöntemsel bir tercihten ziyade etnografinin faydacı bir çıktısı olarak görünür. Ancak bu araştırmacıların pek çoğu araştırmacının öznelliğini merkeze alan bir dili ve kişisel anlatıları araştırmalarına entegre etmeyi başaramamış, Van Maanen’in (1988) deyimiyle, “itirafvari hikayeler” anlatmakla yetinmişlerdir (Anderson, 2006: 375). İlkinin aşırı öznelciliği, ikincisinin otobiyografik veriyi kullanmaktaki çekincesi otoetnografinin çağdaş sosyal bilimler içinde meşru bir yer edinmesinin önündeki engellerden olmuştur.

Buna karşın, otoetnografinin özellikle son elli yılda ivme kazanmasının arkasında, sosyal bilimlerin gerçekçi konvansiyonlarının ve “nesnel” araştırmacı konumunun sorgulanması etkili olmuştur. İçinde parçalı ve tikel yaşam anlatılarının itibar kazandığı ve bütünlüklü benlik anlatılarının da itibar kaybettiği postmodern oto/biyografi anlayışları bu eğilimin yükselişe geçmesini sağlamıştır (Reed-Danohay, 1997: 2). Postmodern araştırma paradigmasının bu tepkisel girişimlerinin sonuçlarından biri, türler (genres) arasında bir tür melezlik arayışına girmiş olmasıdır. Bu arayış zaman zaman otoetnografinin tanımlanması konusundaki güçlüğe de katkıda bulunmuştur. Söz gelimi, Geertz (1980) bu karmaşayı eleştirirken şunları söyler:

[E]debi eleştiri gibi görünen felsefi sorgulamalar; güzel yazı parçaları gibi duran bilimsel tartışmalar; ciddi ampirik gözlemler şeklinde sunulan barok fanteziler; denklemler, tablolar ya da mahkeme tanıklıklarıyla anlatılan tarihler; içten bir itiraf gibi okunan belgeseller; etnografi kisvesine bürünmüş meseller; seyahatname gibi kurgulanan kuramsal incelemeler; tarih yazımı araştırması biçiminde sunulan ideolojik tartışmalar; politik bildiri gibi yapılandırılmış epistemolojik çalışmalar ve kişisel anı havasında yazılmış yöntemsel polemikler (165-166).⁶

Otoetnografi alanına muğlaklık olarak yansımış olsa da bu melezleşme girişimlerinin anti-pozitivist araştırma tasarımlarına ve yazma biçimlerine katkıda bulunduğu, sosyal araştırmanın konvansiyonel sınırlarının ve yazma biçimlerinin tartışmaya açılmasının çok sayıda düşünsel ve politik getirileri olduğu açıktır. Özellikle feminist yöntem söz konusu olduğunda, “kişisel” olanı (kaçınılmaz ve politik saiklerle) içeren araştırma ilgilerinin ve bunun etrafında gelişmiş yazma biçimlerinin kadın olma deneyiminin farklı veçhelerini anlatmak konusunda ihmal edilemeyecek katkıları olduğu muhakkaktır.⁷ Benzer biçimde, biçimsel bir melezliği (kişisel ve mahrem anlatılar, tanıklıklar, travma deneyimleri vs.) hem politik hem de epistemolojik saiklerle kullanmış bellek ve anlatı araştırmaları da bu verimli sonuçların içinde sayılabilir.

kurucu metinlerinden biri, Ellis ve arkadaşlarının metinlerinin ise bir yöntem tartışması (otoetnografinin ziyadesiyle popülerleşmiş bir türü olan “çağrışımsal otoetnografi”) üzerine olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶ Orijinal alıntının içinde Geertz saydığı her bir “melezleşme” girişimini isimlerle örnekler. Bu alıntıda isimler çıkarılmıştır.

⁷ Türkiye’de otoetnografi yazınına baktığımızda da “kadın sesleri” duyuyor olmamız tesadüfi olmamalı. Yukarıda Bektaş-Ata’nın (2016) otoetnografik araştırmasından söz edilmişti. Gençoğlu (2019) kendi öznelliğine dönük otoetnografik bir bakışla “istikrarsızlığın istikrar kazandığı”, dinsel-muhafazakâr bir toplumsal cinsiyet rejimi altında ve anti-entelektüalizmin baskın çıktığı bir politik ortamda (2019: 3) kimlik inşasını incelemiştir. Turgut (2022) kuma olgusu üzerine dikkat çekici bir feminist otoetnografi gerçekleştirmiştir. Ağca-Varoğlu vd. (2022) ise pandemi koşullarında Harran Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencisi genç kadınların gündelik hayatta varoluş koşullarını, onlarla birlikte otoetnografik bir ses kurarak ve pandemi anlatısını onların sesiyle öreerek ortaya koymuştur.

Ancak sonuç olarak, her iki yaklaşım da – sembolik etkileşimcilik ve postmodern etnografi – farklı yollardan geçerek otoetnografinin meşruiyet kaybı açısından benzer sonuçlar üretmişlerdir. Otoetnografi böylece sadece pozitivistin perspektifinden değil, aynı zamanda eleştirel sosyoloji araştırmaları için de “light” ve “bilimsellikten uzak” (Ceyhan vd., 2017: 94), tarihselliğin ve toplumsal bağlamın bağlayıcılığından uzağa düşen, bu haliyle yöntemsel bir “lüks” olarak ya da gereksiz ve faydasız bir öznellikte ısrar eden bir yöntemsel tercih olarak görülmüştür.

1.2. Otoetnografiyi Tanımlamak, Otoetnografiyi Savunmak

Reed-Danahay (1997) otoetnografinin tanımlanmasında temel fikir ayrılıklarından birinin araştırmacının, üzerine toplumsal bir araştırma yürüttüğü grubun bir parçası olup olmamasından kaynaklandığını anlatır. Antropoloji ve antropoloji kökenli kimlik araştırmalarının bir kısmı araştırmacının “içeriden” konumunun otoetnografinin önkoşullarından biri olması gerektiği konusunda ısrarcıdır. Hayano (1979) ve van Maanen (1995) gibi araştırmacılar, otoetnografinin kaçınılmaz olarak araştırmacının kendi/kendisinin içinden geldiği kültürü incelemesi gerektiğini düşünürler. Ancak bu vurgu çok da kalıcı olamamıştır. İçeriden/dışarıdan kimlikler yahut “ikili kimlik” (double identity) iddiaları, temsil ve iktidar meselelerini kavramak açısından yetersiz görülmüş (Reed-Danahay, 1997: 4), otoetnografinin farklı disiplinlere yayılmasıyla birlikte, otoetnografin kim olduğundan çok, yöntemin nasıl tanımlanacağı sorusu ön plana çıkmıştır.

Otoetnografiyi tanımlamaya dönük girişimlerin hilafsız biçimde ortaklaştığı vurgu, yöntemin kişisel ve toplumsal olan arasında bağlantı kurma çabasıdır. Kapsayıcı bir tanımla otoetnografi, “araştırmacının kişisel deneyiminden) oto) yola çıkarak kültürel metinleri, pratikleri, inançları ve deneyimleri (etno) yorumlamayı (grafi) amaçlayan bir nitel araştırma yöntemidir” (Adams vd., 2017: 1). Bu yanıyla, araştırmacı özneye araştırma sürecinde ayrıcalıklı bir konum atfetmeye karşı bir itiraz olarak da yorumlanabilir. Otoetnograflar bireysel deneyimin kültürel ve toplumsal normlar tarafından şekillendirildiğinin farkındadır ve bu ikisi arasındaki kesişimleri ortaya koymak için “titiz bir özdüşünüm süreci yürütürler (Adams vd., 2017: 1). Bu tanımın kapsayıcı olmasının nedenlerinden biri, iki farklı otoetnografi girişimini – araştırmacının herhangi bir toplumsal deneyim özelinde doğrudan kendi yaşantısını kültürel ve toplumsal olarak yorumlaması ve araştırmacının, araştırma sürecinde kendi araştırma deneyimini sorunlaştırması – birleştirmesindedir. Ellis (2004: xix) yazma pratiğinin kendisini de otoetnografinin ayrılmaz bir bileşeni olarak görür ve otoetnografiyi “otobiyografik ve kişisel olanı kültürel ve toplumsal olanla ilişkilendiren” bir yazım biçimi olarak görür. Böylelikle otoetnografi “genellikle somut eylemi, duyguyu, bedenselliği, özbilinci ve içe bakışı ön plana” çıkaran bir pratik olarak anlaşılır (Ellis, 2004: xix). Bu, bir yönüyle realist paradigmanın akıl merkezli düşünme ve çözümleme yordamına dönük bir müdahaledir. Ancak diğer yandan, otoetnografinin romantik, gerçekten ya da bilimsellikten uzak kavranışına da katkıda bulunur.

Pozitivist araştırma kurgusunun sorgulandığı ya da sorunlaştırıldığı koşullarda bile, pozitivistin nesnellik vurgusunun ağırlığı kendisini hissettirmiş, kişisel anlatının meşru araştırma pratiği içinde kendine yer bulması zaman almıştır. Denzin (2006) üç kuşak Chicago Okulu araştırmacılarının özdüşünümün gerekliliği konusunda hemfikir olduğunu, kendilerini anlamının değerini kavradıklarını, ancak “çoğu zaman araştırma ilgileri ile kişisel yaşamlarının kesişmediğini” (421) bildikleri için kişisel deneyimlerinin nüfuz ettiği bir yazma biçimini benimseyemediklerinden söz eder. Ona göre bu araştırmacılar “özdüşünümselelerdi, ancak “kendilerine takıntılı” (self-obsessed) değillerdi (421). Bugün otoetnografinin aşırı öznelciliğine yönelik eleştirilerin de hedefinde olan Ellis’in de dahil olduğu çağrışımsal otoetnografi çalışmalarının “kişisel ve deneyime özgü olan”ın içerilmesi çabasını zaman zaman aşırı öznelci yazma biçimlerine taşımış olmalarını, bu açıdan bir tür “bastırılanın geri dönüşü” olarak yorumlamak mümkündür. Bu araştırmalarda, duygu, benlik ve beden yazma biçimlerine çağrılmış, ancak toplumsal ve kişisel olan arasındaki denge ikincisi lehine bozulmuştur.

Nitekim Denzin (Pelias'tan aktaran, 2006: 422) bu kuşaktan gelen araştırmacıların “kalpten yazarak dünyayı değiştirmeyi hedeflediğini” belirtir. Bu sahih bir niyettir, ancak bireyin ve birey olarak araştırmacının öznelliğinin değeri ve biricikliği etrafında kurulan hale, neoliberalizmin abartılı bireysellik ve öznellik tasviriyle uyum içindedir. Söz gelimi, Ellis vd.'nin (2011: 280) otoetnografik yazımı duygularla ilişkilendirilirken bunu “acı”nın bir tür onaylanması, aynı deneyimden geçmiş insanların da kendilerini onaylanmış hissetmeleri ve güçlenmeleri gibi vurguları, “terapötik” ya da “iyileştirici” (healing) bir sosyal bilimler diskurunun genişlemesine katkıda bulunmuş, ancak aynı diskur – kolektif olarak harekete geçme potansiyelini içinde barındırmakla birlikte – kendisini niyetlendiğinin tam tersi istikametlerde de bulmuştur. Duyguların görünür olması elbette önemlidir, ancak otoetnografi özelinde duyguyla (özel olarak da acıyla) kurulan bu ilişki – nitekim Denzin (2006: 421) ironiyle, bunların “sizi ağlatan, dağınık ve kırılğan metinler” olduğunu söyler – Brown'ın (1993: 391-) acıyla tanımlanmış politik kimlikler ile özgürleştirici, demokratik projeler arasında var olduğunu savunduğu gerilimleri akla düşürür. Nitekim, Brown'un (1993) bu metni kimlik siyaseti ile geçmişte yaşanan baskı, dışlanma ve travmalar arasında kurulan özdeşliklere karşı sakinlikli olmak yönünde bir uyarıdır. Ona göre, geçmişin “yarasını onarma”nın politik varoluşun merkezine oturması daraltıcı bir politik ufka işaret eder. Otoetnografide de benzer biçimde bir kimliğin ya da toplumsal olgunun deneyimlenme biçimi ve bunun başka düşünme biçimlerini tehlikeye düşürebilecek düzeyde, dışlayıcı bir duygusallıkla ifade edilmesi, kimliğin ya da deneyimin içkin toplumsal varoluşunu gözden kaçırmaya sebep olabilir.

O halde otoetnografi daha ihtimamlı bir yaklaşımı benimsemeyi gerektirir ve böyle bir yaklaşımın belli koyutları olmalıdır. Bunlardan ilki, otoetnografinin kimlik üzerine bilinçli ve incelikli bir çalışma pratiği olduğunun farkında olmak ve böylelikle bir fenomeni (bir tarihsel olay, bir kimlik deneyimi, özgül nitelikleri olan toplumsal bir deneyim) benliği aşacak ya da onun ötesine geçebilecek biçimde anlamak ya da sunmaktır (Butz ve Besio, 2009: 1660). Burada, kişisel ve toplumsal olan arasındaki diyalektik ilişkiye dönük vurgunun sahih bir görünüm alması gerekir. İkincisi, (bellek işinin kendisine de içkin olan) geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki özgül ilişkiyi hesaba katmak ve kaçınılmaz olarak geçmişe ilişkin anlatının bugünde, şimdinin koşulları altında gerçekleşiyor olduğunun farkında olmaktır. Bu farkındalık, fazlasıyla betimleyici eğilimlerin ve özü itibarıyla sürekli dönüşüm halinde olan “duygular”ın mutlaklaştırılmasının da önüne geçecektir. Muncey (2005: 71), otoetnografik çalışmasının neden geçmiş ve şimdi arasında salındığını açıklarken Kierkegaard'un yaşamın ancak ileriyle doğru yaşanabileceği, ancak yalnızca geriye dönük kavranabileceği fikrine gönderme yapar. Bu, geçmiş deneyime bakarken şimdiki zamanın belirgin etkisini gözetmenin emin bir yolu olduğu kadar araştırma sürecini tarihselleştirmenin de ön koşuludur. Üçüncüsü, otoetnografik metnin kurulumunun bir “bilme” biçimine, bir keşif ve çözümleme yöntemine tekabül ettiğinin bilinmesidir (Richardson'dan aktaran Wall, 2006: 151). Bir başka deyişle, otoetnografik girişimde keşif, çözümleme ve yazma aynı düzlemin öğeleridir. Böylece yazma edimi araştırma ontolojisini ve epistemolojisini eş zamanlı olarak yapılandırma ve yeniden yapılandırma potansiyeline sahiptir. Bu, yazma sürecinin getirebileceği yeni ve görülmedik düşünme biçimlerine açık olmak anlamına gelir. Bu çalışmada bu temelleri koyut haline getireceğim ve otoetnografiye ilişkin eleştirel iki yaklaşımı – Anderson'ın (2006) analitik otoetnografisi ile Moustakas'ın (1990) keşifsel araştırma yaklaşımı – bu koyutlarla sentezleyerek birlikte kullanacağım. Bir sonraki bölümde, bu iki yaklaşımı bu koyutların ve otoetnografi savunusunun iki merkezi öğesi olarak ele alacağım.

1.3. Otoetnografiyi Savunmanın Yordamı: Analitik Otoetnografi ve Keşifsel Araştırma

Bu çalışmada, Anderson'ın (2006) çağrışımsal otoetnografiye bir alternatif olarak önerdiği analitik otoetnografiyi ve araştırma sürecinin evrelerini belirgin biçimde birbirinden ayırmak için işlevsel, bu evrelerin her biri üzerine analitik biçimde düşünmeye olanak sağlayan ve bir metodoloji tartışmasından çok epistemolojik bir öneri mahiyetinde olan Moustakas'ın (1990) “keşifsel” (heuristic) araştırma yaklaşımını benimsiyorum. Otoetnografik analizi bu ikisinin bir bileşimi etrafında kuruyorum. Her iki yaklaşım da yukarıda ortaya koyulan koyutlarla – 1. benliği aşan bir kimlik kavrayışı 2. şimdiki

zamanın geçmiş üzerindeki kurucu etkisi 3. otoetnografiyi eş zamanlı biçimde bir çözümleme ve keşif yöntemi olarak kavramak ve yeni düşünme biçimlerine açık olmak – uyum içindedir. Bu nedenle yukarıda sözü edilen “özür dilemeyen bir otoetnografi” fikrini geliştirmek için uygun araçlardır.

Moustakas (1961, 1990: 9) “keşifsel araştırma”yı “bir deneyimin doğasını ve anlamını keşfetmeye ve daha ileri araştırma ile çözümleme için yöntemler ve usuller geliştirmeye yönelik içsel bir arayış süreci” olarak tanımlar. “Araştırmacının benliği bu sürecin her aşamasında mevcuttur” ve araştırmacı böylelikle “olguyu giderek daha derin bir şekilde kavarken, aynı zamanda artan bir öz-farkındalık ve öz-bilgi deneyimleri (1990:9). Araştırmacının içgörüsü, anlamlandırma düzeyleri/biçimleri, araştırma ile kurduğu ilişkinin dinamik doğası keşifsel araştırmanın merkezi öğeleridir. Keşifsel araştırma yaklaşımı, araştırmacının dönüşümü ve araştırma konusuyla kurduğu ilişkinin dinamizmi kadar, araştırmacının yazma, konuşma, ders anlatma, araştırma yapma ve diğer temaslar yoluyla kişilerle kurduğu etkileşimi ve bu etkileşimde kültürel ve politik bağlamın etkisini ortaya koyabilmek için canlı ve gerçekçi bir perspektif geliştirmeyi sağlar. Keşifsel araştırmada, araştırmacının incelediği fenomenle doğrudan ve kişisel bir karşılaşmasının olması beklenir (Moustakas, 1990: 14). Yaptığım her iki saha araştırmasında da (2010 ve 2020) hem tarihsel bir deneyim hem de bir araştırma konusu olarak – bu ikisinin birbirinden kati sınırlarla ayrılabilceği halihazırda tartışmalı bir konudur – 12 Eylül darbesi özelinde bir araştırmacı olarak konumum belirgin biçimde ortada oldu. Bu konumumu yazdığım metinlerde (2015, 2020) şeffaf biçimde tartışmaya açtım. Bu süreç boyunca, 12 Eylül’le kurduğum politik ve duygusal ilişkiyi ve araştırmacı olarak konumumu belirgin biçimde sorunsallaştırdım ve tartıştım. Öte yandan, Moustakas’ın önerdiği her bir aşama, benlik ve kimliğin yalıtılmış bir ortamda düşünülüp düşünülmediğine ilişkin bir sınama sağlar. Bu çalışmada diyakronik (art zamanlı) bir çözümlemenin öğeleri olarak kullanılan bu aşamalar, kaçınılmaz olarak geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki salınımları gözden geçirmeyi olanaklı kılar. “Yaratıcı sentez” başta olmak üzere, aşamalara kişisel yaratıcılığa alan açan başlıklar önermesi ve bu başlıkların kısıktıcı niteliği, yazma aşamasında yeni ve farklı düşünme biçimlerine açık olmayı sağlar.

Anderson’ın (2006) analitik otoetnografi önerisi ise otoetnografinin sorunlu görülen kullanımlarına bir şerh mahiyetindedir. Anderson, tabiri caizse “otoetnografinin ta kendisi” olarak kavranan, Ellis ve arkadaşlarının (1997, 2004) çağrışımsal otoetnografisinin, kasıtlı ya da niyet edilmiş biçimde olmasa da otoetnografiye dair farklı bakış açılarını gölgede bırakmasını eleştirir. Çağrışımsal otoetnografinin aldığı kanonik hal, otoetnografinin farklı toplumsal araştırma pratikleriyle ilişkilendirerek kullanılmasının önünü tıkamıştır (2006: 374). Anderson’ın özellikle teorik analizle kurulan bağda ısrar etmesi, yani teorik olandan bütünüyle kopmuş bir otoetnografi anlayışına yaptığı itiraz, analitik etnografinin temellerinden biridir. Teorinin gerekliliğine ilişkin bu şerh, kimliği benliğe indirgeyecek bir bakışı ve kişisel deneyimin dehlizlerinde kaybolarak toplumsal bağlamı gözden kaçırmayı engeller niteliktedir. Anderson, aynı zamanda araştırmacının araştırılan grubun ya da ortamın bir üyesi olması ve bununla uyumlu biçimde, bu konumunu yayınladığı metinlerde açık biçimde ortaya koymuş olmasını önemser (2006: 375). Bu vurgular, araştırma sürecinin etkileşimsel doğası üzerine düşünmek için birer fırsattır. Etkileşim çoğulluğu beraberinde getirir ama öte yandan zamansaldır. Hangi yeni görüşün nerede, hangi koşullarda, kimlerle kurulan etkileşimler sonucu ortaya çıktığını düşünmek, aynı zamanda araştırma sürecinin zamansallığı üzerine düşünmek anlamına gelir.

Moustakas’a kıyasla, Anderson’ın önerdiği aşamalar daha belirleyici karakterde ve normatiftir. Moustakas’ın açtığı yaratıcı alan, Anderson’da araştırmacının içinden geldiği disipliner alana dönüşür ve kişiyi disipliner ve sistematik bir düşünme biçiminin içine çeker. Moustakas’ta yaratıcı biçimde düşünülen keşif ve çözümleme eş zamanlılığı, Anderson’da daha kesin ve belirgin bir görünüm alır. Dolayısıyla araştırmacıyı, daha öznel düşünme biçimlerine mesafeler; bir yandan benliği çağırırken, diğer yandan sistematik düşünme önerisiyle, benliğin ve öznel deneyimin tikelliğinde savrulma riskini ortadan kaldırır. Bu aynı zamanda biçimsel bir katkıdır: böylelikle spekülatif, ezoterik ve kişisel deneyimin biricikliğinin altını ziyadesiyle çizen bir yazma formuna da mesafeli kalmak mümkün olur.

Bu iki yaklaşımın beraber kullanımı “özür dilemeyen otoetnografi” önerisine şeffaf ve süregelen biçimde özdüşünümsel bir zemin sunar.

2. ARAŞTIRMA ÜZERİNE: ZAMAN, BAĞLAM, ÖZDÜŞÜNÜM

2000’li yılların ilk on yılı, Türkiye’de geçmişle ilişkilenme biçimleri açısından özgül bir döneme karşılık gelir. Bellek yazınında “bellek patlaması” ya da “bellek dönüşü” (Özyürek, 2001, 2007; Sezer ve Gönülçür, 2021) olarak anılan bu dönüşüm, popüler kültürden edebiyata, sivil toplum mücadelesinden tikel çabalara birçok alanda kendini göstermiştir (Orhon, 2025a). 2000’lerin başında ben de, özellikle televizyon dizileri ve 12 Eylül üzerine çekilen, izleyiciyle güçlü etkileşim kuran filmlerle beliren “geçmişe bakma” eğiliminin sıradan bir izleyicisiydim. 1950’lerden itibaren bir Türkiye panoraması sunan *Hatırla Sevgili* dizisi ve rastlantıyla izlediğim 12 Eylül filmleri, yirmili yaşlarımda bende merak uyandırıyor. Doktora kabulü için aceleyle birden fazla üniversiteye gönderdiğim tez önerileri 12 Eylül darbesi üzerindeydi. Siyaset bilimine eğilimli, yeni mezun bir iletişim öğrencisi olarak 12 Eylül söyleminin nasıl kurulduğunu söylem analiziyle incelemeyi hedefliyordum.

12 Eylül’ün siyasal söylemi üzerine yazdığım doktora tez önerisiyle Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ndeki eğitimime başladım. Sonraki bir buçuk sene boyunca aynı tez önerisini altı kere tekrar yazmam istendi. Retrospektif bir bakış, bugün aslında 12 Eylül’ü orada önerdiğim veçhesiyle – kabaca, “büyük adamların büyük sözlerini araştırmak” olarak nitelendiriyorum – çalışmak istemediğim için bu güçlüğü yaşadığımı tahmin ediyorum. Bu, aynı zamanda 12 Eylül’ü kimlerin dilinden dinlemek istediğime ilişkin epistemolojik bir zorlanmaydı. Daha sonra hümanistik sosyolojiye daha yakın ve Polonyalı Yahudi bir aileden gelen Profesör Ewa Morawska⁸ danışmanım oldu. Ewa ile olan ve bunun dışındaki başka karşılaşmaların ardından⁹, bildiğim alanlardan (söylem, söylem çözümlemeleri) bilmediğim alanlara doğru yol alma cesareti buldum. İlk durağım anlatı çalışmaları oldu. Bir süre anlatı üzerine okudum ve bu dönemin sonunda yazdığım tez önerisi nihayet geçer not aldı. Tüm bunlar olurken yakın bir dostumun İstanbul sahaflarından toplayıp bana yolladığı kitapları bekliyor,¹⁰ 12 Eylül üzerine ne bulursam okuyordum. Bunların içinde 12 Eylül generallerinin ve diğer üst düzey askerlerin anıları da vardı ve okuduklarım bir kez daha “büyük adamların” değil, “sıradan insanın” sözleriyle 12 Eylül’ü anlamak konusundaki isteğimi perçinliyordu. Saha araştırması için Türkiye’ye gitmeden çok kısa süre önce bellek yazınıyla karşılaştım. Bellek sosyolojisinin çeşitliliğe alan açan, bir politik imkân vaat eden hümanistik yönü beni etkilemişti ve saha araştırmasına bellek yazınının temel metinlerin neredeyse tamamını okumuş olarak başladım.

12 Eylül’ü deneyimlemiş farklı politik aidiyetlere sahip insanlarla (solcular/devrimciler, ülkücüler ve o dönem herhangi bir politik aidiyeti olmayan toplam 29 görüşmeci) yaptığım derinlemesine görüşmeleri içeren saha araştırmamı Şubat-Eylül 2010 arasında tamamladım.¹¹ Saha araştırmamı yaptığım dönem, AKP’nin 12 Eylül geçmişini kamusal olarak tartışmaya açtığı, ülkücülerin deneyimlerini bu tartışmaya dahil etmek için özel bir çaba sarf ettiği, – benim ülkücülerle görüşüyor olmamın bu pragmatik siyasi gayretle herhangi bir ilişkisi yoktu – darbeci generallerin yargılanmasının önünü açacak biçimde 1982 Anayasası’nda yapılacak değişikliği referanduma götürdüğü bir döneme tekabül etti. Saha araştırması yaparken halihazırda müthiş bir dinamizme sahip olan bellek araştırmasının başka değişkenlerle belirsizleştirdiği için bu durumu bir dezavantaj olarak düşünmüş olsam da bugün bu çakışmanın bir araştırmacı olarak bana eşsiz bir olanak sağladığını düşünüyorum.

⁸ Ewa’nın ailesi bellek yazınının kurucu tarihsel momentleri olan İkinci Dünya Savaşı’nı ve Yahudi Soykırımı’nı deneyimlemişti ve bu deneyimin Ewa üzerinde de kurucu bir etkisi olduğunu hep bildim.

⁹ Bu karşılaşmaları aşağıda analiz konusu haline getirdiğim için burada ayrıntılı olarak bahsetmeyi tercih etmiyorum.

¹⁰ 12 Eylül kitaplarının çoktan sahaflara düşmüş olmasını, 12 Eylül’ün insancıl bakiyesinin akademik araştırmalar içindeki yeri konusunda bir veri olarak değerlendiriyorum.

¹¹ Heterojen bir grupta çalışmak çok sayıda avantajı, güçlüğü ve başka deneyimleri beraberinde getirdi. Saha araştırması üzerine araştırmacının çoklu kimlikleri odağa alan bir özdüşünüm girişimi için Bkz. Orhon, 2014.

Çünkü referandum döneminde 12 Eylül darbesi, daha önce hiç olmadık biçimde kamusal tartışmaya açılmış ve 12 Eylül'e ilişkin özgül bir deneyimi olmayan insanları dahi bu kamusal tartışmaya dahil etmişti. Dolayısıyla, referandum dönemi toplumsal hatırlama açısından eş görölmedik biçimde canlı bir dönemdi. 2013 yılında doktora tezimi savundum ve *The Weight of the Past: Memory and Turkey's 12 September Coup* (Geçmişin Ağırlığı: Bellek ve Türkiye'nin 12 Eylül Darbesi) başlıklı tezimle doktor unvanı aldım.¹²

Türkiye'de, devlet üniversitesindeki görevime döndükten sonra birkaç yıl boyunca akademik görevlerime odaklandım, 12 Eylül'e dair akademik ve düşünsel ilgimi bir kenara bırakmaya çalıştım. 2013–2019 arasındaki dönemde, bu konudan kısmen uzaklaştığımı sanıyordum; bu uzaklaşma çabasının arkasında, bu tür bir çalışmanın araştırmacıya farklı duygusal ve zihinsel yükler getirdiğine dönük inancım yer alıyordu. Bu dönemi bir “ara”dan ziyade, konuyla ilgili başka bakış açılarına ve yaklaşımlara ulaşmamı sağlayan bir “kuluçka dönemi” olarak değerlendiriyorum. Bunu, ileriki analiz bölümlerinde daha ayrıntılı biçimde ele alacağım. Nitekim 12 Eylül araştırmasının içinde, bu kez bambaşka bir yönüyle yeniden yer aldım. 2019'da açtığım ILT 738 Nostalji, Melankoli, Bellek dersi, farklı disiplinlerden gelen kalabalık bir doktora grubu tarafından tercih edildi. 2019 Bahar döneminde, özellikle 12 Eylül öne çıkmak üzere, Türkiye'nin yakın tarihini nostalji ve melankoli üzerinden tartıştığımız verimli bir ders süreci geçirdik. Hemen ardından, 12 Eylül'ü yaşamamış kuşaklarla görüşmeler yaptığım bir saha araştırmasına başladım. Çünkü ders süresince, hem muhafazakâr hem ilerici/ütopyacı olabilen ikircikli nostalji kavramının bu kuşakların 12 Eylül'e dair belleklerini anlamak için eşsiz bir çerçeve sunduğunu varsaydım. İkinci saha araştırmamı Ocak–Şubat 2020'de hızla gerçekleştirdim. Bu araştırmaya, 1970–1999 arasında doğmuş ve kendini “solcu/devrimci/demokrat/sosyalist” olarak tanımlayan on yedi kadın ve erkek katıldı. Mart 2020'de başlayan pandemiyle birlikte kapanma sürecinde görüşmelerin transkripsiyonunu yapma ve üzerlerine yoğun biçimde düşünme fırsatı buldum. İkinci saha araştırmasının verileri üzerine ivedilikle yazmak gibi bir planım yoktu; ancak 2020 yılı darbenin 40. yılına denk geldiği için araştırma sonuçlarını kısmen paylaştığım bir etkileşim süreci deneyimledim.¹³ Burada kısaca anlattığım 12 yıllık (2008-2020) ve sonrasında gelen beş yıllık (2020-2025) dönemdeki pek çok deneyim ve karşılaşma aşağıdaki otoetnografik analizin düzeyleri ya da bileşenleri olarak ele alınacaktır.

3. 12 EYLÜL ARAŞTIRMACISI OLMAK ÜZERİNE BİR OTOETNOGRAFI

Anderson ve Moustakas'ın ortak biçimde yaptığı şey, araştırmanın farklı merhalelerini birbiriyle ilişkisel ama aynı zamanda özerk biçimde analiz etmek için ilişkisel, tanımlı süreçler tarif etmiş olmalarıdır. Bu süreçleri aşağıda araştırma tarih ve pratiğini yorumlamak için işe koyacağım. Anderson'ın analitik otoetnografisini senkronik (eş süremlili) bir analiz için, Moustakas'ın keşifsel araştırmasını ise diyakronik (art süremlili) bir analiz için kullanacağım. Bu tercihin sebebi, Anderson'ın analitik otoetnografide birbiriyle paralel biçimde var olması gereken süreçlerden bahsetmesi, Moustakas'ın ise araştırma sürecini birbiriyle (kaçınılmaz olarak) ilişkili ve en nihayetinde bir bütünlük arz eden zamansal/tarihsel kompartmanlara bölmesidir.

¹² Bu tez daha sonra kitap olarak İngilizce yayınlandı. Bkz. Orhon, 2015. Kitabın Türkçe baskısı olmamakla birlikte, araştırmanın geniş bir özeti şu kaynakta bulunabilir. Bkz. Orhon, 2023.

¹³ Bu sırada iki gelişme oldu. İlki travma ve nostalji ilişkisi – bu ilişki bellek çalışmaları alanında yok denecek kadar az ilgi görmüştür – üzerine Hollandalı akademisyenler tarafından derlenecek olan bir kitabın çağrısıyla karşılaşmam ve hızla bir özet göndermemdi. Özetim ve makale teklifim kabul edildi ama bu yazıyı yazmadım. Saha araştırmamın sunduğu veriler bu kesimdeki bir tartışmaya ziyadesiyle uygundu. Ancak makaleyi daha sonra Memory Studies dergisine yollamak istedim ve makale 2025 yılında yayınlandı. Bkz. Orhon, 2025b. İkincisi, yeni bir saha araştırması yaptığımdan haberdar olmayan, daha önce 12 Eylül araştırmamla ilgili sohbetlerimiz olan Tanıl Bora'nın 12 Eylül'ün kırkinci yılında (2020) bir kitap derleme arzusunu ve benden de bir yazı talep ettiğini bana iletmesiydi. Yazarlar arasında Murat Belge, Gültan Kışanak, Ümit Kıvanç ve Fethiye Çetin gibi 12 Eylül deneyimlerini tanıdığım, tecrübelerine saygı duyduğum insanlar vardı. Bu yazı, aşağıdaki analizde de bahsedeceğim üzere, daha sonra 12 Eylül araştırmasıyla ilişkimde özgül ve dönüştürücü bir momente tekabül etti.

3.1. Senkronik Çözümleme-Analitik Otoetnografi

Anderson (2006: 378) analitik otoetnografinin beş bileşeninden söz eder. Bunlar: 1. Tam üye araştırmacı (complete member research-CMR), 2. Analitik özdüşünümsellik, 3. Araştırmacının benliğinin/kimliğinin anlatsal görünürlüğü, 4. Araştırmacının kendisinden öte, diğer katılımcılarla da diyalog halinde olması ve 5. Teorik analize bağlılıktır. Bu bileşenlerin her biri burada çözümlemeye konu edilen 12 Eylül darbesi üzerine yürütülen bellek araştırması bağlamında senkronik analizin kompartımanları olarak kullanılacaktır.

3.1.1. Tam Üye Araştırmacı

12 Eylül'ün darbeye şahitlik etmiş kuşak(lar) tarafından nasıl hatırlandığını araştırdığım doktora tezimde, kendi politik kimliğimin çizdiği sınırların dışına çıkmaya çalışarak, saha araştırmasına solcular/devrimcilerin yanında, ülkücüleri ve o dönem herhangi bir politik aidiyeti olmayan kişileri de dahil ettim. Bunu yapmaktaki amacım, 12 Eylül üzerine bir bellek sosyolojisi araştırması olmadığını bilmem, kendimi bu ilksel çalışma konusunda sorumlu hissetmem ve darbenin daha geniş ve çoğul bir bellek manzarasını ortaya koymak istememdi. Bu, “darbenin nasıl hatırlandığı konusunda sahip olduğumuz sınırlı akademik bilgi nedeniyle” ve “darbe deneyiminin yoğun doğasına dair önceden sahip olduğum bilgi, keşfetmeye değer unsurların bilimsel takibine ilham verdiği için” keşfedici (exploratory) bir araştırmaydı (Orhon, 2015: 3).

Ancak görüşmeciler konusunda çoğul bir tercih yapmış olmak, araştırdığım gruplardan birine kimlik merkezli bir yakınlık taşıdığım gerçeğini değiştirmiyordu. Solcu/devrimci görüşmecilere ulaşmakta herhangi güçlük çekmedim, çünkü bu kimliğe sahip kişiler aynı zamanda benim sosyal çevremi teşkil ediyordu. Araştırma boyunca, kimliğimin görüşmeci gruplarla, özelde de solcu/devrimci görüşmecilerle ilişkilerim üzerindeki etkisi konusunda şeffaf oldum ve tezde, kitapta ve sonrasında yazdığım metinlerde bu şeffaflığı sürdürdüm. Kimliklerimin çoğulluğunun 2010 yılındaki saha araştırmamdaki görünümü üzerine yazdığım bir makalede bu durumu eleştirel biçimde değerlendirdim:

İçeriden konumunun, araştırmacının görüşmecilerin güvenini kazanması, anlatı bağlamına aşına olması, görüşmecilere kolay ulaşılması gibi kolaylıkları beraberinde getirdiğini söylemek mümkün. Ancak bunlar, içeriden konumunun çalışmaya başlı başına bir olumluluk olarak yansyacağı anlamına gelmez. Sözelimi, içeriden olmak, toplanan verinin analiz nesnesi haline getirilmesi sürecinde yaşanan sıkıntıları, görüşmecilere ve veriye mesafelenme sorunlarını ve içeriden olunan topluluğu/cemaati temsil etme beklentisinin araştırmacıyı baskılaması gibi kimi güçlükleri beraberinde getirebilir (Orhon, 2014: 56-57).

Söylediklerim bir ihtimalden ziyade gerçektir; solcu/devrimcilerin kolektif bellek çerçeveleri üzerine bir bölüm yazabilmekte ciddi bir güçlük çektim. Anlatılanları “analiz nesnesi” haline getirebilmem için aradan üç ay geçmesi gerekti. İkinci saha araştırmamda (2020) ise kuşak boyutu çalışmanın kavramsal sınırlarına dahil oldu. Bu kez açık biçimde araştırdığım topluluğun bir üyesiydim. Ben de 12 Eylül'ün post-belleğine sahip ve kendini “solcu/devrimci/demokrat/sosyalist” olarak tanımlayan kuşak(lar)ın bir üyesiydim. Ancak ilk araştırmamdan farklı olarak bu kez biraz daha deneyimli bir araştırmacıydım ve araştırdığım gruba bir yandan mesafelenme, diğer yandan ise kendi hikâyemi de bana anlatılanların bir parçası olarak görme konusunda daha az güçlük yaşadım. Bir otoetnografi yazma fikrinin nüveleri bu dönemde böylelikle kendini gösterdi. Buradaki konumum, bir araştırmacı olmanın yanında, “tipik bir grup üyesine kıyasla, konuşma sırasında daha analitik ve kendisinin farkında (öz bilinçli) bir katılımcı”nın (Anderson: 2006: 382) durumuna tekabül ediyordu.

3.1.2. Analitik Özdüşünümsellik

Niteliksel araştırmanın, daha özelde de etnografik araştırmaların farklı düzeylerde özdüşünümsel bir pratiği beraberinde getirmesi beklendik bir durumdur. Analitik özdüşünümsellik Anderson'da (2006: 382), "hem kendini hem de başkalarını daha iyi anlayabilme arzusu doğrultusunda, kişinin kendi eylem ve algılarını başkalarınınkilerle ilişkilendirerek ve onlarla diyalog içinde incelemesi yoluyla gerçekleştirilen bilinçli bir içe bakışı (öz sorgulamayı) kapsayan", daha derinlikli özdüşünümselliğe karşılık gelir. Anderson'ın önerisi, bir tür ısrarlı ve tutarlı insani ve ahlaki açıklık, anlatıların ve anlatıcıların sahip olduğu değer yargıları ve toplumsal konumlar karşısında kapsayıcılık gibi koyutlara dayanan bir tür radikal hümanizm içinde yorumlanabilir.

Tarihsel bir olay ve bir travma olarak 12 Eylül darbesi üzerine çalışmak, kaçınılmaz olarak daha kapsayıcı, açık ve empatik bir araştırmacı naturasını gerektirmekteydi. Öte yandan, diyakronik otoetnografi bölümünde de ele alacağım gibi, zor ve ağır bir insani deneyim üzerine uzun süredir çalışıyor olmanın kendisi, zaman içinde araştırmacının yeni anlayışlar, bakış açıları ve yaklaşımlar geliştirmesini de olanaklı kıldı. Bunun yanı sıra, çatışmalı karşılaşmalar sonucu bir araştırmacı olarak kişisel esnekliği geliştirmem gerekti. Söz gelimi, ilk alan araştırmamda, ülkücülerin siyasal şiddetin faili oldukları dönemin hikâyeleriyle karşılaşmak benim açımdan zorlayıcı bir deneyimdi. Sahip olduğum hassasiyet ve değerlerle apaçık biçimde çelişen bir dinleme deneyimi yaşadım ve zorunlu olarak nötr bir tavır sürdürmek zorunda olmak, kişisel sınırlarımın esnemesini de sağladı. Öte yandan, kendimi de demografik olarak içinde tanımladığım daha sonraki saha araştırmamda ise, akranlarımla (mensubu olduğum kuşağın üyeleriyle) çalışıyor olmak, bir yanıyla tarif ettiğim bu etik ve ahlaki anlayışı genişletti bir yanıyla ise daha empatik bir anlama sürecini beraberinde getirdi.

3.1.3. Araştırmacının Benliğinin/Kimliğinin Anlatısal Görünürlüğü

Daha önceki bölümlerde de söz ettiğim gibi, kimliğimin ve benliğimin görünürlüğü bütün bir araştırma sürecinde, özelde de her iki saha araştırmasının tüm aşamalarında (araştırmanın kurgulanması, saha araştırmasının gerçekleştirilmesi, araştırma sonuçlarının kamusallaştırılması) belirgin oldu. Araştırma sonuçlarını ve araştırma deneyimini sadece uzman okuyucuya hitap edecek biçimde paylaşmaktan imtina ettim. İlk Ocak 2019'da Tarih Vakfı'nda olmak üzere, farklı tarihlerde aralarında Hafıza Merkezi (Hafıza ve Gençlik Projesi) ve İnsan Hakları Okulu gibi kapsayıcılığı ilke edinmiş farklı sivil toplum kuruluşlarının organizasyonlarıyla konuşmalar yaptım. Kamusal konuşma edimi, yazma edimininden farklı olarak araştırmacının benliğinin daha görünür olduğu bir ortamda gerçekleştiği için, araştırmacı olarak anlatısal görünürlüğüm, araştırmanın "nesnel" tasvirlerine belirgin ve tutarlı biçimde eşlik etti.

3.1.4. Araştırmacının Diğer Katılımcılarla Diyalog Halinde Olması

İlk saha araştırmamın (2010) görüşmecilerine ulaşmamı, dönemin sosyal ve politik ağları sağladı. Özellikle 2010'da 12 Eylül generallerinin yargılanma süreciyle birlikte, 12 Eylül etrafında kurulan kuşak örgütleri – Devrimci 78'liler Federasyonu (o zamanki adıyla 78'liler Girişimi) ve enformel bir dayanışma ağı olarak işleyen 78'liler Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı – son derece aktifti ve davaya müdahil olmak için girişimlerde bulunmuşlardı. Solcu görüşmecilerimin çoğu bu örgütlere ya üyeydi ya da temas halindeydi. Saha notlarım ve görüşme dışı temaslarım, araştırma pratiğim üzerine düşünme fırsatı sundu.¹⁴ Kendimi "içeriden biri" olarak tanımladığım solcu/devrimci grubun üyeleriyle çok farklı

¹⁴ Örneğin, ilk görüşmecim olan Metin (eski Devrimci-Yol'cu, 54 yaşında), evine ulaşmaya çalışırken telefonda bana "Ama sen beni dinlemiyorsun" demişti. Bu cümleyi, özne biçimde "Görüşmede nasıl dinleyeceksin?" şeklinde yorumlayıp iyi bir dinleyici olmaya odaklandım. Görüşmesini birkaç kez dinlediğimde, hızlı soru sordugumu ve tüm soruları bitirme telaşı içinde olduğumu fark ettim. Bu karşılaşma, görüşmecilerle ilişkimde hâlâ uyarıcıdır.

vesilelerle temaslarım sürdü. Bu grubun dışındaki görüşmecilerle sosyal ilişkimi sürdürecektir ortak bir zemin bulamadım.

2020 yılının başında, 12 Eylül'ü deneyimlememiş kuşaklarla ikinci bir saha araştırması yapma fikrinin hangi koşullarda oluştuğundan ve doktora öğrencileriyle etkileşiminin çalışmaya ilişkin kimi önsezilerimi kuvvetlendirdiğinden yukarıda söz etmiştim. Bu araştırmadaki görüşmecilerimin içinden sadece biri öğrencim, diğerleri ise büyük ölçüde öğrencilerimin arkadaşları ve birincil ya da ikinci çevremden, aynı kuşağın üyesi olduğum kişilerdi. O dönemde doktora tez danışmanlığını yürüttüğüm Dr. Nalan Mumcu'yla çalışmaya dair varsayımlarımı paylaşma fırsatım oldu ve hazırladığım görüşme soruları konusunda kendisinden fikir aldım. Bu görüşme sırasında ona görüşmeci olmak isteyip istemediğini sordum ve o, çalışmayı kurgulamakta bana destek verdiği için bu teklifi haklı biçimde reddetti. Bu durum, bana mümkün olduğunca "hoca kimliğiyle" birincil karşılaşmalarım olan kişileri görüşmeci olarak seçmekten kaçınmam gerektiğini düşündürdü ve öyle de yaptım. Bu kişilerin önemli bir kısmıyla ilişkilerim ve akademik etkileşimlerim sürdü. Böylelikle, 12 Eylül araştırmalarım görüşmecilerle değişen temas ve etkileşimleri ihtiva eden bir ağ içinde gerçekleşti.

3.1.5. Teorik Analize Bağlılık

Otoetnografide teorik belirsizlik ya da teorik olanla bağların büyük ölçüde seyrelmesinin otoetnografi açısından ne tür maliyetleri olduğundan yukarıda söz etmiş ve özür dilemeyen otoetnografi bağlamında buna uygun bir çerçeve çizmiştim. Teoriye ve teorik analize bağlılık konusunda, bellek çalışmalarının özgüllüğüne ilişkin iki noktayı vurgulamak önemli görünüyor. Bunlardan ilki, bellek pratiği ile bellek çalışması – politik ve akademik bellek işleri – arasındaki kuvvetli ilişkinin toplumsal/kolektif bellek çalışmalarının belirgin niteliklerinden biri olmasıdır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi Soykırımı'nı ve savaşın vahşetini yaşamış insanların 1980'lere doğru artık dünyadan ayrılıyor olması, bellek çalışmalarının ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biridir. 20. yüzyıl boyunca yaşanmış pek çok travmatik olay da bellek araştırmalarının temel ilgileri arasında yer almıştır ve dolayısıyla, eleştirel bir hümanizm – liberal hümanizmden ayırmak için bu ifadeyi kullanıyorum – bellek ontolojisi ve epistemolojinin her zaman merkezinde yer almıştır. Nitekim Knitell ve Driscoll (2017: 381) bu ilişkiyi şöyle gerekçelendirirler:

Bellek çalışmalarının her zaman temel görevlerinden biri, tam da bu tür şiddet ve dışlanma biçimlerinin kurbanlarını hatırlamak olmuştur — bunların bir daha yaşanmamasını sağlamak amacıyla.

Öte yandan, bellek araştırması, çoğunlukla konvansiyonel nitel sosyal bilimler araştırma yöntemlerini kullansa da kökleri itibarıyla anlatıya (narrative) ve anlatı araştırmasına (narrative research) yakınsar. Kolektif bellek kavramının kuramsal kökleri bu yakınlığı doğrular: Yanı sıra, Halbwachs'ın ([1925] 1992) yapıtındaki temel iddialardan biri – bu iddia aynı zamanda belleğin toplumsal tasarımları/toplumsal çerçevelerini açıklamak için sosyolojik bir zemin de sağlar – bellek anlatısının bir inşa olduğudur. Tıpkı diğer anlatılar gibi, bellek anlatısı da bir dizi dinamiğin (şimdiki zamanın bağlamı, güç ilişkileri, grup içi etkileşimler, bellek topluluklarının ortak kimlik iddiaları) etkisi altında kurulur. Dolayısıyla anlatı/hikâye ile bellek anlatısı aynı ontolojik zemini paylaşırlar. Holman-Jones'un söyledikleri (2016:3), bellek araştırmasının beraberinde getirdiği insanlar arası etkileşimin, insani karşılaşmanın ve bu karşılaşmaların yarattığı dönüşümün doğasına ilişkin fikir verir:

Hikâyeler, kültürümüzü ve kendimizi anlamanın — dolayısıyla kuramsallaştırmanın ve değiştirmek için çalışmanın — yoludur. Hikâyeler ayrıca bizi, özellikle bizden farklı olan başkalarının varlığına ve deneyimlerine uyandırır. Bu bakımdan hikâyeler, anlama yolunda birer pencere — ve kapıdır. Hikâyelerimiz ne kadar karmaşık, incelikli ve çok katmanlı olursa, anlayışlarımız da o kadar derinleşir.

“Bellek işi yapmak” otoetnografin teorik/kavramsal olanla ilişkilenmede gösterdiği kişisel çabayı destekler ve güçlendirir. 2009 sonunda, henüz doktora eğitimimin başındayken ve bellek kuramları üzerine yoğun olarak okuduğum bir dönemin ardından, bellek ve söylem arasındaki ilişki üzerine uzunca düşündüğümü hatırlıyorum. Burada “söylem” uzaklaşmaya, “bellek” ise yakınlaşmaya ve anlamaya çalıştığım bir ontolojiye tekabül ediyordu. Yukarıdan aşağıya kurulan söylem ile aşağıdan yukarıya inşa edilen bellek anlatısı (ve sözlü tarih) arasındaki farkı henüz göremiyor ve ikisini birbirinden kavramsal olarak nasıl farklılaştırabileceğime ilişkin notlar alıyordum. “Muhafaza etmek”le aynı etimolojik kökü paylaşan (“hıfz”) ve yerleşik hale gelmiş “hafıza” yerine, bugüne kadar “bellemek” kökünden gelen ve böylelikle (toprağın bellenmesinde olduğu gibi) her defasında yeni bir teşekkürle imkân sağlayan ve hatırlamanın ancak failler aracılığıyla, onların etkileşimi yoluyla ve çoğul biçimde gerçekleştiği vurgusunu içeren “bellek” ifadesini tercih etmem (Orhon, 2021: 70), bellek araştırmasının kendine özgü ontolojisini ve epistemolojisini daha derinlemesine kavramamla mümkün oldu. Toplumsal belleği farklı toplumsal gruplarla anlama çabamın sonuçlarından biri, bu ve benzeri kavramsal ve kuramsal çıkarımları yapabilme olanağı oldu.

3.2. Diyakronik Çözümleme-Keşifsel Analiz

Moustakas (2006) keşifsel araştırmanın altı aşamasından söz eder. Bunlar: 1. İlk karşılaşma (initial engagement), 2. İçine çekilme (immersion), 3. Kuluçka dönemi (incubation), 4. Aydınlanma (illumination), 5. Açıklama (explication), 6. Yaratıcı sentez (creative synthesis) aşamalarıdır. Bu bölümde Moustakas’ın analiz için önerdiği her bir aşama açıklanacak ve otoetnografik analizin diyakronik tasarımı için kullanılacaktır.

3.2.1. İlk Karşılaşma (2007-2009)

Bu aşama araştırmacı açısından ilgi duyduğu, hatta yoğun biçimde çekildiği konu üzerine düşünürken kendi otobiyografisinin farklı bileşenlerinin ve bunların içine yerleştiği toplumsal bağlamın farkına varmasıyla mümkün olur ve araştırmacının kendisiyle yürüttüğü bir diyaloga dayalı olması beklenir (Moustakas, 1990: 27). 12 Eylül 1980 Darbesi Türkiye’de siyasetle ilgilenen, özelde de sol siyasetle yakın ya da uzak bağlar kurmuş farklı kuşakların üyeleri açısından önemli bir tarihsel milattır. Daha önce, 2000’lerin başında çekilen sinema filmleri ve televizyon dizileriyle karşılaşmamın 12 Eylül Darbesi üzerine çalışmak konusunda benim açımdan teşvik edici olduğundan bahsetmiştim. Ancak o dönemde 12 Eylül Darbesi’ni doğrudan 24 Ocak Kararları ve Türkiye’nin neoliberal dönüşümü üzerinden okuyan eleştirel yazının artık kanonikleşmiş anlatısının ötesine geçerek yorumlayabildiğimi ve darbenin insani bakiyesini anlamaya dönük bir anlayış geliştirebildiğimi düşünmüyorum. Daha sonra vazgeçecek olsam da 12 Eylül’ü ilkin “söylem” kavramı etrafında çalışmayı planlamış olmam da – siyasi metinlere ve konuşmalara bakmayı planlamıştım – bunun bir kanıtı sayılabilir. Filmlerde ve dizilerde gördüğüm insani yaşantılar karşısında duygulanıyor,¹⁵ ancak bu insani yaşantılara yaklaşmanın yollarını aramak yerine, “devlet büyükleri”nin sözleriyle ilgileniyordum.

Bu bir yanıyla sosyoloji disipliniyle henüz yeteri kadar tanışık olmamamdan ve eğitimimi Ankara Üniversitesi SBF’nin katkısıyla kurulmuş bir iletişim fakültesinde (A.Ü. İLEF), siyaset bilimi ilgisiyle yetişmiş olmamdan kaynaklıysa, diğer yanıla da insan deneyimine temas etmemi sağlayacak kavramsal araçları hiç tanımamamdan ileri geliyordu. Bir söylem çalışmasından vazgeçip anlatı (narrative) yazının hümanistik ontolojisiyle tanışmam o dönemde Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde Emeritus Profesör olan Ken Plummer’ın¹⁶ sosyoloji öğrencileri için açtığı kısa kurslarla

¹⁵ Eve Dönüş filminin etkisinden uzun süre çıkamadığımı, daha sonra Kızılay’da filmin DVD kaydını aradığımı ve bulduğumu ve ihtimal ki tekrar izlediğimi hatırlıyorum.

¹⁶ Ken Plummer, Herbert Blumer’in öğrencisi ve sembolik etkileşimci sosyolojinin o sırada hala hayatta olan en önemli isimlerinden biriydi. Hümanistik sosyolojiyi bir yaklaşım olmanın ötesinde, kişiliğinde ve öğrencileriyle ilişkilerinde de bir değerler dizgesi olarak var etmeyi başarmış bir sosyologtu.

başladı. Bunlardan ilki 19 ve 26 Ocak 2009 tarihlerinde düzenlenmişti ve “Documents of Life: Narrative and Humanistic Social Research” (Yaşam Belgeleri: Anlatı ve Hümanistik Toplumsal Araştırma) başlığını taşıyordu. İkincisi ise, saha araştırması yapmak üzere İngiltere’den ayrılmamdan hemen önce katıldığım “Documents of Life: Documents of Narratives and Humanistic Social Research” (Yaşam Belgeleri: Anlatı Belgeleri ve Hümanistik Toplumsal Araştırma) başlıklı kurstu. Birbiriyle neredeyse aynı adı taşıyan ve içerikleri çok benzeyen bu iki kursa katılmam, 12 Eylül üzerine çalışırken deneyime ulaşmamı ve onun üzerine söz üretmemi sağlayacak kavramsal/kuramsal ve yöntemsel araçlara ulaşmak konusunda ne kadar istekli olduğumu gösteriyor.¹⁷

O sıralarda paradigmatik bir kavrayışım olmadığı için bir gizemi çözmeye çalışırcasına, hümanistik epistemoloji ve metodoloji üzerine ne bulursam okuyordum. Toplumsal/kolektif bellek kavramıyla ilk nerede karşılaştım, hatırlamıyorum, ancak belirgin biçimde hatırladığım iki metin kavrama ulaşmamda köprü oldu. Bunlardan ilki Ken Hirshkop’un (1986) “Bakhtin, Discourse, Democracy” makalesi, diğeri ise bu metinden söz ettiğim bir arkadaşımın bana önerdiği Stevan Weine’nin (2006) *Testimony After Catastrophe: Narrating the Traumas of Political Violence* kitabıydı.¹⁸ Bahtin’i, temelde siyaset bilimi/siyaset felsefesi disiplini içinden büyümüş iletişim eğitimimden tanıyor ve bu disiplin içinde konumlandırılmış haliyle de olsa, sıra dışı bir düşünsel figür olarak görüyordum. Hirschkop’un makalesi, söylem kavramını yapısal ya da dilsel olanın alanından alıp Bahtin dolayısıyla etkileşimsel bir alana taşıyor, Weine’nin kitabı ise Bahtin’in kavramlarını dayanak olarak seçiyor ve özellikle *unfinalizability* kavramını, dünyadaki farklı travmatik tarihsel deneyimlerin tanıklık süreçlerinin yarattığı politik imkanları serimlemek için kullanıyordu. Büyük ihtimalle, bu kitabın aktardığı tanıklık pratikleri içindeki Yahudi Soykırımı tanıklıkları en nihayetinde bellek yazınıyla tanışmış olmamı sağlamıştır. Bu metinlerle karşılaşmak benim açımdan 12 Eylül merakımı deneyim merkezli bir okuma alanına taşımamın ve “insanileştirmemin” ilk basamağı oldu. Kolektif bellek ve 12 Eylül deneyiminin bir araya gelmesi, uzun sürecek bir 12 Eylül ilgisini mümkün kılacak bir karşılaşmanın ilk basamağıydı.

3.2.2. İçine Çekilme (2010)

Moustakas’a göre (1990: 28), “içine çekilme sürecini kolaylaştıran temel kavramlar, kendiliğinden gelişen içsel diyalog ve kendini arayış, sezgisel ipuçlarının veya hislerin izini sürme ve örtük (gizli) boyutun içindeki gizemden, enerji ve bilgi kaynaklarından yararlanmayı içerir”. İlksel karşılaşma, saha araştırması ve yazma sürecinin henüz başlamadığı bir döneme karşılık geliyordu. Sahada toplamda 29 kişiyle yaptığım, ortalama 1,5-2 saat süren görüşmeleri çözümleme ve yazmaya başlama dönemi ise bir başka aşamaya tekabül ediyordu. Çünkü görüşmecilerin anlatıları, Moustakas’ın ifade ettiği gibi, bir içsel diyalog ve sezgisel ipuçlarının peşine düşme deneyiminin başlangıcı mahiyetindeydi. Bu dönemin en belirgin özelliği, farklı yaşantıların içinden geçmiş, çoğu 12 Eylül döneminde ağır hukuki ve insani yaptırımları deneyimlemiş, farklı yaşlardan, cinsiyetlerden, fraksiyonlardan insanların anlattıklarıyla temas etmenin, kendi belleğimde de 12 Eylül’e dair imgeler ve hikayeler uyandırmaya başlamasıydı.

2008-2013 arasında tamamladığım araştırmam sırasında 12 Eylül’ün biyografimde, başlarda tahmin ettiğimden (hatırladığımdan) daha derin etkileri olduğunu fark ettim. Ancak 1978 yılında doğmuş, çocukluğunu 1980’lerde geçirmiş biri olarak, darbenin izlerine ilişkin silik de olsa hatırlarım darbenin belleği üzerine çalışmaya başladığım sıralarda aklıma düşmeye başlamıştı. İlk ve en silik anılarımdan biri büyüdüğüm şehir olan Kayseri’den İstanbul’a seyahatlerimizde (1983 sonrası olmalı)

¹⁷ Bu kapsamda, anmadan geçmek istemeyeceğim bir başka önemli karşılaşma ise yine o yıllarda aynı bölümde profesör olan Paul Thompson’la yaşadığımdır. İngiliz sosyal tarihçilik ve sözlü tarih geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Paul Thompson’ın hazırladığı “Life History and Oral History Interviewing” kursuna 26-27 Mayıs 2011 tarihlerinde katılmışım.

¹⁸ Kitabın ikinci sayfasına “Temmuz 2009-Essex” şeklinde bir not aldığımı gördüm. Katıldığım iki Ken Plummer kursunun arasında bu kitabı okumuş olmam, yaklaşık bir yıllık bir kuramsal/kavramsal “yön arama” çabasına işaret ediyor.

halen tüm Türkiye’de yürürlükte olan sıkıyönetimden dolayı otobüsün askerler tarafından sıklıkla durdurulması ve kimlik kontrolü yapılmasıydı.¹⁹ Bir subay eşi olan ilkökul öğretmenimin²⁰ o yıllarda Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren’den sıklıkla şefkatle ve hürmetle bahsetmesi, bizlere onun hepimiz için bir “dede” olduğunu söylemesi bu anılardan bir diğeridir. 1987 seçimlerinde Özal’ın yükseldiği atmosferi, Kayseri’deki evimizin önünden otobüsün üzerinden el sallayarak geçişini ve annem ile babamın SHP’ye ya da ANAP’a oy vermek konusunda tartıştıklarını, yakın akrabalarımızın ANAP’a duyduğu sempatinin evin içindeki konuşmalarda görünür olduğunu hatırladım. Ancak bunlardan daha önemlisi, sol bir politik kimlik edinirken karşılaştığım metinlerin birçoğunun – bunlar arasında en berrak biçimde hatırladıklarım Nihat Behram’ın *Darağacında Üç Fidan* (Behram, 1976) ve Erdal Öz’ün *Gülünün Solduğu Akşam*’ıdır (Öz, 1986) – genç bir okuyucuda devlet şiddetine dair ancak duygu yönüyle bir izlenimin oluşmasını sağlayacak nitelikleriydi. Her iki roman da 12 Eylül değil, 12 Mart muhtırasıyla ilgili olsa da genç kuşakların solla tanışmalarında kurucu metinler olmuşlardır.²¹ Önceki kuşaklardan kalan ve aslında genç kuşakların anlamlandırmakta güçlük çektiği ağır insani miras, 12 Eylül öncesini neredeyse saf bir epik imgelemele hatırlamalarını ve 12 Eylül dönemine ilişkin belirgin bir ilgi geliştirmelerini sağlamıştır (Orhon, 2025b). Bu kuşakların bir üyesi olarak bu durum elbette benim için de geçerliydi. Bu biyografik ayrıntılar, zaman içinde 12 Eylül’e ilişkin bir sosyal bilimci ilgisiyle birleşti. Bu birleşim ise on beş yıllık araştırma pratiğinin nüvelerini teşkil etti.

3.2.3. Kuluçka Dönemi (2010-2019)

Görüşmecilerin anlatılarını aylarca süren bir çabayla çözümlemek (transkripsiyon), aynı zamanda, hızla tamamlamaya çalıştığım saha araştırmasında, birbiri ardına dizilmiş görüşmelerin telaşından uzaklaşıp – bu aynı zamanda fiziksel bir uzaklaşmayı da kapsıyordu, çünkü 2010 yılının güz döneminin başında Essex’e geri dönmüştüm – bir çalışma masasının başında uzun saatler boyunca sadece anlatıcıların seslerini dinlemek anlamına geliyordu. 2010 yılında bir görüşmeyi manuel olarak çözümlemek dışında, bu işi hızlandırıp kolaylaştırabilecek başka bir seçenek yoktu. Bu teknolojik yoksunluğun iyi yanlarından biri, çözümlemeleri yaptığım esnada, farklı grupların kolektif belleklerine ilişkin çerçeveleri belirleyebilmem, dahası gruplar içinde de farklı tematik ayrımlar yapabileceğimi saptamış olmamdı. Tezimin yazım aşaması, bu görüşmelerin çözümlemesinden sonra başladı. 2011 başından, 2012 sonlarına doğru uzanan yaklaşık iki yıllık bir süreçte tezimi yazdım. Tez jürisi, jüri sonrası düzeltmeler, mezuniyet için ek işlemlerle birlikte mezuniyetim 2014 yılının Ocak ayını buldu.

Olağan koşullarda, tekil bir araştırma sürecinde keşifsel araştırma içinde “kuluçka dönemi”, araştırmacının araştırma sorusuna yoğun ve konsantre biçimde odaklanmaktan, elindeki verinin çeşitliliğine doğru çekildiği, ilksel varsayımlarına mesafelendiği tanımlı bir döneme tekabül eder (Moustakas, 1990: 28). Ancak kendi araştırma pratiğimde kuluçka dönemini yaklaşık 6-7 yıllık bir süreci kapsayacak biçimde tahayyül ediyorum. Bu, aynı zamanda 12 Eylül belleğine ilişkin belli türden, özgül bir kavrayışı önce yazarak yaratıp, daha sonra o kavrayışın eleştirel biçimde sınanmasını izleyip (tez jürisi), bu kavrayışı daha geniş bir kamusal okuyucu kitlesiyle paylaşıp (kitabın yayınlanması), en nihayetinde de o ilksel kavrayışın başka türlü nasıl olabileceğine – araştırmacının kendi eleştirel revizyonu – ilişkin yeni fikirler sahibi olduğum uzun bir döneme işaret ediyor. Moustakas (1990: 29), kuluçka sürecini “olgunlaşan yeni bir anlayışa veya bakış açısına” hayat veren bir dönem olarak tanımlar:

¹⁹ Sıkıyönetim Türkiye genelinde 1987 yılına kadar yürürlükteydi.

²⁰ İlkokulu Kayseri’de okudum. Kayseri’de o yıllarda Hava İkmal ve Bakım Merkezi Komutanlığı’nın varlığından ötürü subay eşlerinin şehir merkezindeki okullara atanması hususunda kolaylık gösteriliyordu. Bu durum şehrin yerlilerinin çocukları ile çoğunlukla büyük kentlerden gelen kadın öğretmenler arasında özgül bir kültürel karşılaşmayla sonuçlanıyordu.

²¹ 2020 yılında daha genç kuşaklarla yaptığım saha araştırmasında bu durum kati biçimde doğrulanmıştır. Bu romanların 12 Eylül romanı niyetiyle okunuyor olmasının nedenlerinden biri de 12 Eylül’deki ağır devlet şiddetinin yarattığı travmayla susmuş, sansüre düşmüş yahut otosansür uygulamış anlatıcıların boşluğunu doldurmalarıdır.

Kuluçka, bir tohumun ekilmesi sürecidir; bu tohum sessiz bir beslenme, destek ve özenle büyür ve sonunda fenomenin bir boyutuna dair yaratıcı bir farkındalık ya da onun parçalarının veya niteliklerinin yaratıcı bir bütünleşmesini ortaya çıkarır.

İlk araştırmam özelinde, özellikle kolektif bellek çerçevelerini çözümlediğim, kuşaklara dayalı bir analiz çerçevesi oluşturduğum ve 12 Eylül darbesinin genel olarak kendisinden önceki tarihin kayıtlarıyla ilişkisine dair (12 Eylül'ün bellek rejimi) bölümleri yazarken de araştırmaya özgü bir kuluçka dönemi deneyimledim. Ancak burada bütünsel olarak 15 yıllık bir araştırma pratiğini değerlendirdiğimden, ilk araştırmayı tamamlayıp ikinci araştırma üzerine parçalı da olsa düşünmeye başladığım dönemi geniş bir kuluçka dönemi olarak değerlendiriyorum. Bu dönemin birkaç temel niteliği vardı. Bunlardan ilki, doktora tezimde yaptığım gibi, farklı kolektif çerçevelere olan ilgimi yitirmemdi. Yazım aşamasında sol kolektif çerçeveye mesafelenmekte ve anlatıları analizin nesnesi haline getirmekte zorlanmıştım. Şimdi ise bir analizin parçası haline getirdiğim anlatıları başka bir kavramsal evrende duyuyordum: Nostalji ve travma. Çünkü bu anlatılar, anlatılanlar kadar anlatılmayanlarla karakterize olan, travmatik bir deneyime dönük daha iyicil, terapötik bir yaklaşımı sergiliyordu. Soldan gelen neredeyse hiçbir görüşmecim – tamamı ya işkence görmüş ya cezaevinde kalmış ya da bir yakınının işkence ve cezaevi deneyimlerine tanıklık etmişti – 12 Eylül sonrasında yaşadığı ağır deneyimlerden açıklıkla söz etmemiştir. Söz edilenleri çözümlemiştim ama aklım söz edilmeyenlere takılmıştı. Bir meslektaşına kitabım yayınlandığı sıralarda, doktora tezimi yeniden yazacak olsam elimdeki veriyi travma ve melankoli ekseninde²² yorumlayacağımı söylediğimde, bunu tezimi geçersizleştiren bir düşünme biçimi olarak algılamıştı. Oysa olan, tam da bir kuluçka döneminden beklenebileceği gibi, halihazırda var edilmiş ve kamusallaştırılmış bir bakış açısına mesafelenebilmek ve alternatif bir yaklaşım ortaya koyabilmektir. 2010'daki saha araştırmasının verilerinin üzerine bu yeni eksen merkeze alarak düşünebildim, ancak bu eski araştırmaya dönerek değil, yeni bir saha araştırması kurmamla, 2020 yılında mümkün oldu. 12 Eylül'ü deneyimlememiş, ancak darbeye ilişkin belirgin bellek çerçevelerine sahip sonraki kuşakların hatırlama pratiklerine odaklanan yeni bir araştırma böylelikle ortaya çıktı.

3.2.4. Aydınlanma (2019-2020)

İkinci araştırmayı yapma fikrinin hangi koşullarda ortaya çıktığından ve araştırma sürecinden yukarıda bahsetmiştim. Buradaki otoetnografik analiz içinde bu saha araştırmasını gerçekleştirdiğim dönemden başlayan birkaç yıllık dönemi özgül bir aşamaya tekabül eden bir “aydınlanma dönemi” olarak ele alıyorum. Travma ve nostalji kavramları üzerine ayrı ayrı okumalar yaptığım bir dönemin sonunda, her iki yaşantının da kökeninde yer alan “radikal kırılma”, “kopuş”, “hızlı toplumsal dönüşüm” deneyimlerinin iki kavramın birbiriyle ilişkili olarak tartışılması açısından sağlam bir zemin olduğunu idrak etmiştim. Öte yandan 2019 Bahar döneminde ilk kez açtığım İLT 738 Nostalji, Melankoli Bellek dersini alan doktora öğrencileri disipliner olarak heterojen, dünya görüşü açısından ise görece homojen bir topluluktan ve ders boyunca 12 Eylül deneyimini, dersin ana aksını teşkil eden kavramlar etrafında tartışmıştık. 12 Eylül deneyiminin sonraki kuşaklar açısından nostaljik bir duygu yapısıyla karşılanıp karşılanmadığı sorusu ilkin bu derste aklıma düştü. 12 Eylül bir toplumsal travma olsa da nadiren bu yönüyle ele alınmıştı. Hem kavramsal dayanaklar edinerek hem de içinden geldiğim kuşağın gündelik hayatına, politik kimliklerini inşa ve icra etme pratiklerine, kültürel repertuvarına bakarak, bir önceki kuşağın travmasının sonraki kuşaklarda (ütopyacı) bir nostaljiye dönmüş olduğu yönündeki sezgiyle 2020 yılının başında saha araştırmasına başladım. Saha araştırmasının tamamlamamın hemen ardından pandemi ortaya çıktı ve gündelik hayatın bütünüyle sekteye uğradığı bir dönem başladı.

²² Bunu söylediğim dönemde nostaljinin kavramsal vaatlerini henüz keşfetmemiştim. Hatta melankoli ve nostaljiyi kavramsal olarak birbirinden ayırabilecek donanıma da sahip değildim. Daha sonra nostaljiyi travmanın bir uzantısı olarak yorumladığım özgül bir bakış açısı geliştirebildim. Bu bakış açısını bir sonraki bölümde ele alacağım.

Henüz tamamladığım saha araştırmasının verileri üzerine ivedilikle yazma niyetim yoktu ancak Türkiye’de de kapanmaların başladığı 11 Mart 2020 tarihinden birkaç gün sonra, Tanıl Bora’dan 12 Eylül’ün kırkinci yılı için “40 Yıl, 12 Eylül” başlıklı bir derleme hazırlayacağından söz eden ve benden de bir yazı isteyen bir e-posta aldım. Son derece teşvik edici bir tonla yazılmış e-postanın sonunda şöyle bir not vardı:

Ve fakat sakın ola akademik bir yazı değil. İçinde yeri geldiğinde tecrübe, kişisel izlenim, kanaat de olsun... Elbette bilgini ve emeğinin ürünü ortaya koyarak, fakat kalemini serbest bıraktığın, subjektif bir deneme (T. Bora, kişisel iletişim, 16 Mart 2020).

Bu derlemenin en genç yazarı bendim ve diğer yazarların tamamı gıyabında tanıdığım ve 12 Eylül deneyimini yaşayan kuşakların içinden gelen yazarlar, siyasetçiler ve gazetecilerden oluşuyordu. Dolayısıyla bu yazıyı çok önemsedim. Kapanma döneminde olmamıza rağmen, günlerim hayli yoğun geçiyordu. Bu yoğunluğumdan çekinerek bahsettiğimde Tanıl Bora’dan aynı gün şöyle bir yanıt geldi: “Sen zaten bunu arada damlalıklı bir dosyaya damlata damlata, sıkır sıkır yaparsın”. Onun yazma işini kolaylaştırmaya dönük bu önerisi, benim için ilerleyen aylarda bir yazma tekniğine dönüştü. Yazıyı uzun pandemi gecelerine yayarak, küçük parçalar halinde, büyük bir özenle ve her defasında bir önceki yazdıklarımı okuyarak tamamladım. Hem bu yazma tekniği hem de pandemi günlerinin kesintiye uğra(ya)mayan yalnızlığı neticesinde, bu yazıyı yazarken yoğun bir içgörü geliştirdim. Son derece kişisel bir çocukluk hikâyesiyle, (erkek kardeşimin bir akşam kayboluşu) başlayan bu yazı bana, neden 12 Eylül üzerine çalıştığımı, daha önce hiç düşünmediğim gerekçeleriyle açıklamamı sağlayacak, ancak diğer yandan da kendim de dahil olmak üzere sonraki kuşakların 12 Eylül’e dönük özgül duygulanımlarından söz etmemi olanaklı kılacak bir düşünme aralığı sağladı. Kitap 12 Eylül 2020 tarihinde yayınlandı. 27 Eylül 2020 tarihinde, daha sonra arkadaşım olacak Sema Aslan’dan Instagram üzerinden aldığım bir ilk mesaj bu aşama aşama ilerleyen ve açılan düşünme aralığının okuyucuda da bir karşılığı olduğunu bana gösterdi:

SA: 40 Yıl 12 Eylül derlemesindeki yazınızı büyük bir heyecanla okudum. Yaklaşımınız, diliniz.. an an dönüşme yetisine sahip, canlı bir araştırma yöntemine işaret ediyor. Sanırım bu üsluptan etkilendim en çok. Ellerinize sağlık, sevgiler

GO: merhaba. çok teşekkür ederim. heyecanla ve hevesle yazdığım, yazarken ne hissettiğimi keşfettiğim bir yazı oldu, okuyana dokunduysa ne ala.²³

SA: Tam da öyle! Adım adım takip edebiliyor okuru, yazarın kendi keşfini (S. Aslan, kişisel iletişim, 27 Eylül 2020).

Sema Aslan’ın yazıda “canlı bir araştırma yöntemi”ni ve “yazarın kendini keşfini” izleyebildiğini söylemesi, o zamana kadar farkına varmamış olsam da 12 Eylül ilgimi hem son derece kişisel hem de toplumsal bir kesişimde ilk kez açıklıkla anlayabildiğimi ve yorumlayabildiğimi görmemi sağladı. Kardeşimin hikâyesiyle başlayan yazı, şöyle bitiyordu:

Çünkü bizden önceki kuşakla aramızda anlatılamamış bir hikâye duruyor. Diyarbakır Cezaevi’nin olmadık işkencesinden geçmiş, kendi ifadesiyle, “bana bir gün bir avuç bok yedirdiler” diyen, tahliye edildikten sonra işkencenin bedenindeki izini silmek istercesine tüm dişlerini çektirmiş olan Felat Cemiloğlu’nun hikâyesi, 12 Eylül’ü deneyimlemiş olanlarla bizler arasında duran koyu suskunluğa ne kadar yakın. 12 Eylül bize sesi alınmış bir ağız bıraktı. Ne sesi tam olarak işitebiliyoruz, ne eşikten ayrılabiliriz. Ne duyup mesafelenebiliyoruz, ne dinlemekten vazgeçebiliyoruz (2020: 35).

²³ Yazışmalar orijinali gibi aktarılmış, yazım yanlışları düzeltilmemiştir.

Bu yazının yazılması “örtük bilgiye ve sezgiye açık ve alıcı olunduğu zaman kendiliğinden gerçek[leşen]” (Moustakas, 199: 29) bir aydınlanma anına tekabül etti. Son derece kişiselmiş gibi görünen bu yazıyı yazma deneyimi etrafında uyanan içgörü, 12 Eylül üzerine çalışıyor olma deneyiminin “yeni bileşenlerine uyanış” sağladığı gibi, bunun etrafında biriktirdiğim bilgi, sezgi ve duygulara “yeni boyutlar” (Moustakas, 199: 29) ekledi. Bu yazma deneyimini kişisellikten toplumsallığa taşıyan bir başka öge ise, ilk kez 12 Eylül deneyimini yaşamış diğer insanlarla (diğer yazarlarla) birlikte konuşma ve ilk kez onların da konuştuğu bir yerde, onların travmatik sessizliğinin sonraki kuşaklara ne yaptığı üzerine söz söyleyebilmektir. Bu, aynı zamanda kuşaklar arası bir karşılaşma ve içinde sonraki kuşakların sesine hiçbir zaman yer olmayan 12 Eylül deneyim bakiyesine genç kuşakların sesiyle itiraz etmek anlamına geliyordu. Bu itiraz, uzun süreli araştırma pratiğinin niteliksel dönüşümüyle sonuçlandı.

3.2.5. Açıklama (2021-2025)

Birbirinden farklı dönemlerde yapılan iki araştırmanın, bunların etrafında gerçekleşen düşünsel ve duygusal dönüşümlerin nihai olarak kavramsal ve ampirik çıktıları oldu. Ancak bu çıktıları salt akademik bir tekamülün sınırları içinde görmeyi tercih etmiyorum. Moustakas’ın (1990: 31) açıklama aşaması olarak betimlediği dönem, araştırmacının bilincinde uyanan yeniliklerin ve yeni anlam katmanlarının farkına varma ve onları anlamayla şekillenir. Araştırma pratiğimde açıklama dönemi elbette tekil biçimde yaşadığım bir değişime değil, 12 Eylül deneyimi ve belleğiyle farklı şekillerde (akademik, sosyal, ailevi, medya tarafından dolayımlanmış bir şekilde, kültürel ürünler üzerinden vs.) ilişki kurmuş, farklı kuşaklardan, toplumsal cinsiyetlerden, kimliklerden ve toplumsal konumlardan insanlarla etkileşimlerin sonucunda gelişti ve şekillendi. Bu etkileşimler de farklı dönemlerdeki birtakım dolayımmlarla mümkün oldu.

Bunlardan ilki Eylül 2020 tarihinde katılımcısı olduğum Siyasal Psikoloji Konferansı’ydı. Bu konferansta ilk kez “sonraki kuşakların nostaljisi olarak 12 Eylül deneyimi” üzerine düşündüklerimi paylaşma fırsatım oldu. Bu bir yanıyla gerilimli bir işti; çünkü dinleyiciler ve katılımcılar arasında 12 Eylül’ü bizzat deneyimlemiş insanlar da vardı. Özellikle kendi kuşağımdan katılımcılardan destekleyici ve yüreklendirici geri bildirimler aldım. Bu durum, üzerine konuştuğum, sonraki kuşaklarda bir duygu yapısı olarak nostaljinin, yeni kuşakların üyeleri açısından ilişki kurulabilir bir hale karşılık geldiğini, yani savımın sonraki kuşakların üyeleri tarafından sahiplenildiğini görmemi sağladı. Önerdiğim bu çerçevenin, 12 Eylül’ün belleğinin ancak kuşaklar arası bir tasarımla anlaşılabilceği savının, önceki kuşakların üyelerinde de yankı bulduğuna şahit oldum. Bu çarpıcı bir deneyimdi, çünkü katılmışım, kültülemiş, diskurlaşmış haliyle 12 Eylül “hikâyesi” bu deneyimin içinden geçenlerin, en çok da bu deneyimin içinden geçmiş erkeklerin sesinin işitildiği bir hikâneydi. Yani pek çok açıdan dışlayıcıydı. Sonraki kuşakların sesinden aktarmaya çalıştığım bu yeni “hikâyeye”, birkaç istisna dışında, çok büyük oranda kadınların karşılık vermiş olmasını da bu nedenle tesadüfi saymıyorum.²⁴

Öte yandan, 12 Eylül belleğini anlarken kuşaklar arası bir tasarımda ısrar ediyordum olmam, bir önceki kuşağın travması-sonraki kuşakların nostaljisi olarak 12 Eylül etrafında özgün bir kavramsal tartışma geliştirmemi de sağladı. Bu tartışmada, Yahudi Soykırımı’nın post-belleği üzerine çalışmış ve post-bellek kavramını da böylelikle ilk kez tanımlamış olan Marianne Hirsch’in (2008) bir önerisi bu meseleyi düşünmem açısından çarpıcı oldu. Hirsch genellikle ağır bir deneyimi yaşayan kuşağın,

²⁴ Bu karşılıklardan en kıymetlisi Fethiye Çetin’den geldi. 12 Eylül deneyimini merkeze alacak şekilde kendi biyografisini kaleme alan Çetin, sonraki kuşakların sesinden aktardığım 12 Eylül hikayesine (Orhon, 2020) temas ediyor ve kitabının giriş bölümünde şu sözlere yer veriyordu: “40 Yıl 12 Eylül kitabında gencecik akademisyen Göze Orhon’un 12 Eylül’ün deneyim bakiyesinin ne kadar anlatırsan anlat hep eksik kalacağı ama her insanla mutlaka tamamlanmaya yaklaşılabileceği şeklindeki tespiti cesaretimi arttırdı” (2024: 15). Aynı kuşağın üyelerinden gazeteci Kumru Başer’le de iki kez 12 Eylül üzerine beraberce konuşma fırsatımız oldu. Başer’in bir sonraki kuşağın duygusuna ve bakışına açık, kucaklayıcı tavrı, 12 Eylül’ün görece dışlayıcı kanonu karşısında konuşmamı teşvik etmiştir.

deneyimin travmatik doğasından dolayı o deneyimi etraflica sembolik düzene çekmek konusunda başarısız olabileceğinden – travmanın sıklıkla sessizlikle ilişkilendirilmesi bundandır – dolayısıyla, bu deneyimin geride ne bıraktığını anlamının yollarından birinin sonraki kuşakların duygu, düşünce, yordam ve belleklerine bakmak olduğundan söz eder. Bu önerme, 12 Eylül darbesinin belleğini anlamak için, sonraki kuşakların nostaljik duygulanımlarına bakmak konusunda beni yüreklendirdiği gibi, travma ve nostalji arasında da kavramsal olarak dört düzlemli bir ilişki saptamamı sağladı.²⁵ Dolayısıyla, bu aşamada edindiğim konum, bir araştırmacı olarak anlam keşiflerini bir araya getirebildiğim ve deneyimin özünün kapsamlı bir betimlemesini organize edebildiğim bir yere tekabül etti. Böylelikle, kendimi, olgunun (fenomenin) temel bileşenlerini ayrıntılı bir şekilde açıklayabildiğim ve bunları bütünsel bir deneyim haline getirmeye hazır olduğum (1990: 31) bir aşamada buldum.

Yaratıcı sentez (Mayıs 2025) ve Sonuç

Moustakas'ın keşifsel araştırmada tanımladığı son aşama yaratıcı sentezdir. Kendimi bir araştırmacı olarak halen devam etmekte olan bir yaratıcı sentez sürecinin içinde gördüğüm için bu aşamayı ayrı bir bölüm olarak değil, sonuç bölümünün bir parçası olarak ele alıyorum. Alan araştırmalarının ortaya çıkardığı veriler, aradan belli bir zaman geçtikten sonra araştırmacı açısından tamamına vakıf olduğu yanılığına kolaylıkla düştüğü envanterler haline geliyor. Bu otoetnografi çalışmasının kendisi Moustakas'ın tanımıyla (1990: 32) “birebir alıntılar ve örnekler kullanılarak yapılan anlatsal bir betimleme” anlamına gelen yaratıcı sentezin halen gelişim halinde olan bir parçasıdır ve zaman içinde Anderson'ın ya da Moustakas'ın tasarımların bir başka aşamasına tekabül eder hale gelebilir.

Reed-Danahay (2017: 145), Bourdieu'nün hiçbir zaman otoetnografi terimini kullanmadığını ve şayet böyle bir karşılaşması olsaydı bunun narsistik bir pratik olduğunu düşünceğini söyler. Otoetnografinin özellikle belli görünüşleri düşünüldüğünde, bu olası eleştiri haksız görünmez. Öte yandan, böyle bir bakış otoetnografıyı tek bir uygulama alanına – “ben”e ya da “benlik”e – hapsedme riskini de taşır. Otoetnografi pekalâ, başka araştırma öznelere kendi deneyimlerine bakmak ve onu anlamak için bir “ses verme” stratejisi olarak da kullanılabilir ve böylelikle bu ses verme önerisinin kendisi ben ve öteki arasında, Reed-Danahay'ın önerdiği haliyle, verimli bir sınır aşımının da taşıyıcısı da olabilir (Ağca-Varoğlu vd., 2022: 60). Bu sınır aşımı aynı zamanda otoetnografıyı okur-yazarlık, kamusal araçlara erişebilirlik, eğitim seviyesi gibi belli sermaye türlerine sahip olan araştırmacının-yazarın bir ayrıcalığı olma özelliğinden de kurtarır (Ağca-Varoğlu vd., 2022: 52).

Otoetnografi üzerinde daha geniş bir sınır alanını hesaba katarak düşünmeye ihtiyacımız var. Bu metin de böyle bir ihtiyaçtan doğdu. Otoetnografinin öznesi kim olursa olsun, “ben”e ve “benlik”e sıkışmamış bir otoetnografi için, araştırmacının sağlam bir kavramsal zemine ve kendisine rehberlik edecek, itibar edilebilir yöntemsel araçlara ihtiyacı var. Ancak bu otoetnografinin tek bir biçim ya da uygulamaya sıkıştırılabilir bir yöntem yahut tekdüze ve kişisel olana alan tanımayacak bir pratiğe dönüşmesi gerektiği anlamına gelmez. Otoetnografi kurucu kimi koyutları benimsedikten sonra, halâ araştırmacının tedbirli yaratıcılığına açıktır. Bu tedbirli yaratıcılık, kendisinden emin, her ampirik girişimde kendini ispatlamak ya da meşrulaştırmak zorunda olmayan, sosyal bilimler içinde kararlı ve tutarlı bir eleştirelliği sahiplenen ve sürdüren, teoriyle bağlarını yitirmeyen, hatta aksine otoetnografik düşünme biçimini teoriyi gözden geçirmek konusunda bir fırsat olarak değerlendiren, benim bu çalışmada “özür dilemeyen otoetnografi” olarak tanımladığım bir yaklaşımın zeminini teşkil eder. Aksi takdirde otoetnografinin kişisel düşünceler, değişken duygular ve olay betimlemeleri arasında savrulması, maksadı bu olmasa bile, toplumsal olanla bağını kaybetmiş, eleştirelliği hedeflerken kendini tam aksi istikamette bulmuş ve neoliberal bireycilikle hemhal olmuş bir pratik olarak açığa çıkması çok da güç olmayacaktır.

²⁵ Bu kavramsal katkısı burada açıklamak mümkün görünmüyor. Bkz. Orhon, 2025b: 5-9.

Bu çalışmada otoetnografi, yaklaşık on beş yıllık bir araştırma sürecini – bu araştırma sürecinin kesintileri de otoetnografik düşünmenin aşamaları olarak kavrandı – senkronik ve diyakronik biçimde analiz etmek için kullanıldı. Otoetnografi, ilkin belli boyutlara ve ilkelere yaslanması gereken bir pratik olarak tarif edildi ve tartışıldı. Bu tartışmanın sonuçlarından biri, özür dilemeyen bir otoetnografinin, yöntemin aşırı öznelci, teoriden kopuk ve yer yer duyguları, dışlayıcı bir epistemolojik zemin olarak tayin eden yönelimlerine karşı, araştırma pratiğinde rasyonel ve okuyucunun şeffaf biçimde takip edebileceği meşru bir yöntem olarak ortaya konulması oldu. Bununla uyumlu biçimde, araştırma sürecinin ilişkisel ama aynı zamanda özerk kategoriler etrafında çözümlenmesi hedefiyle, Anderson'ın analitik otoetnografisi ile Moustakas'ın keşifsel araştırma yaklaşımı iki farklı düzlemde işe koşuldu. Analizin her aşamasında, araştırmanın gerçekleştiği toplumsal bağlam ile araştırmacı deneyiminin etkileşimsel ve ilişkisel nitelikleri yanında bellek araştırmasının kendine özgü boyutları da tartışmaya dahil edildi. Böylelikle tartışma bireysel deneyimin sınırlarında kalmaktan alıkonuldu.

12 Eylül'ü toplumsal hatırlama bağlamında sınayan uzun süreli araştırma pratiğini odağa alan bu çalışma, aynı zamanda farklı konularda uzun soluklu ve derinlemesine araştırmalar yapan araştırmacılara kendi pratikleri üzerine analitik biçimde düşünme önerisidir. Otoetnografi, bir tarihsel/toplumsal deneyimin kendisi ve onu araştırmak üzerine derinlikli bir tecrübe edinmiş araştırmacıların, kendi öznellikleri ile araştırma evreni arasında kurdukları bağlantıyı serimlemek ve tartışmak için verimli bir araçtır. Dahası, “dünyayı anlamının kişinin kendi yaşam koşullarından geçmesi gerektiği” kabul edilirse, otoetnografinin politik bir imkân olduğu da daha açık biçimde görünür: çünkü “karşı-hegemonya mücadelesindeki ilk adım mevcut iktidar ilişkilerinin nasıl şekillendiğini çözümlmek olduğundan, bunların bireysel ve sosyo-politik yaşamlarımızın içine nasıl gömülü olduğunu kavramak” (Gençoğlu, 2019: 11) otoetnografinin hem bir işlevi hem de bir vaadi olarak düşünülebilir. Yaygın kanının aksine, otoetnografi bütünüyle öznellik içinden konuşmak ve “itirafvari hikâyeler” üretmek zorunda değildir. Otoetnografi, pekâlâ sosyolojinin temel ikiliklerinin üstesinden gelerek, bir araştırma pratiği özelinde toplumsal ve kişisel olanı farklı düzlemlerde birbirleriyle anlamlı biçimde ilişkilendirmenin, böylelikle deneyimi bütünlüklü biçimde anlamlandırmanın ve anlatmanın yordamı olabilir.

KAYNAKÇA

- Ağca-Varoğlu, F. G. vd. (2022). Fragments of Everyday Life in a Pandemic: Autoethnographic Reflections of Young Women from Eastern and Southeastern Turkey. *Fe Dergi*, 14(1), 50-63. http://cins.ankara.edu.tr/27_5.pdf
- Anderson, L. (2006). Analytic autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35(4), 373-395. <https://doi.org/10.1177/0891241605280449>
- Behram, N. (1976). *Darağcında Üç Fidan*. İstanbul: May Yayınları.
- Bektaş Ata, L. (2016). Bir güvenli site hikâyesi: Gündelik hayatın dönüşümüne otoetnografik yaklaşım. *Fe Dergi*, 8(2), 45-61. https://doi.org/10.1501/Fe0001_00000000164
- Brown, W. (1993). Wounded attachments. *Political Theory*, 21(3), 390-410. <https://doi.org/10.1177/0090591793021003003>
- Butz, D., ve Besio, K. (2009). Autoethnography. *Geography Compass*, 3(5), 1660-1674. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00279.x>
- Ceyhan, Ç. vd. (2017). Zamanın izinde kenti deneyimlemek: Kent ve bellek üzerine oto-etnografik bakışlar. *Moment Dergi*, 4(1), 92-114. <https://doi.org/10.17572/moment.411577>
- Çetin, F. (2024). *Zulamdaki şiir: Parça parça anılar*. İstanbul: İletişim.
- Denzin, N. K. (2006). Analytic autoethnography, or déjà vu all over again. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35(4), 419-428. <https://doi.org/10.1177/0891241606286985>
- Ellis, C. (2004). *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Ellis, C. vd. (2011). Autoethnography: An overview. *Forum: Qualitative Social Research*, 12(1), Article 10. <https://doi.org/10.17169/fqs-12.1.1589q>
- Geertz, C. (1980). Blurred genres: The refiguration of social thought. *American Scholar*, 49(2), 165-179.
- Gençoğlu, F. (2019). On the construction of identities: An autoethnography from Turkey. *International Political Science Review*, 41(4), 600-612. <https://doi.org/10.1177/0192512119858369>
- Gidden, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim.
- Gönlüğü, E., & Sezer, D. (2021). Egemen anlatıları aşındırmak: Hafıza peyzajına kamusal ve sanatsal müdahaleler. *Birikim*, 392, 10-24.

- Halbwachs, M. (1992). On collective memory (L. A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Hayano, D. M. (1979). Auto-ethnography: Paradigms, problems, and prospects. *Human Organization*, 38(1), 99-104.
- Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29(1), 103-128. <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>
- Hirschkop, K. (1986). Bakhtin, discourse and democracy. *New Left Review*, (160), 92-112.
- Holman Jones, S. (2016). Living bodies of thought: The 'critical' in critical autoethnography. *Qualitative Inquiry*, 22(4), 228-237. <https://doi.org/10.1177/1077800415622509>
- Johnson, R., Chambers, D., Raghuram, P., & Tincknell, E. (2022). Kültürel çalışmalar pratiği (Çev. Ç. Koparal). Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Knittel, S. C., & Driscoll, K. (2017). Introduction: Memory after Humanism. *Parallax*, 23(4), 379-383. <https://doi.org/10.1080/13534645.2017.1374507>
- Marx, K., ve Engels, F. (1992). Alman ideolojisi (Feuerbach) (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Mills, C. W. (1959). The sociological imagination. New York: Oxford University Press.
- Moustakas, C. E. (1961). Loneliness. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Moustakas, C. E. (1990). Heuristic research: Design, methodology, and applications. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Muncey, T. (2005). Doing autoethnography. *International Journal of Qualitative Methods*, 4(1), 69-86. <https://doi.org/10.1177/160940690500400105>
- Orhon, G. (2014). Alan araştırması deneyimini tartışmaya açmak: İçeriden ya da dışarıdan olmak, çoğul kimlikler ve toplumsal cinsiyet. *Fe Dergi*, 6(1), 54-67. https://doi.org/10.1501/Fe0001_00000000112
- Orhon, G. (2015). The weight of the past: Memory and Turkey's 12 September coup. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Orhon, G. (2020). Bir 12 Eylül yazısının ilk cümlesi ya da kuşaklar, sessizlikler, kederler. İçinde T. Bora (Ed.), 40 yıl 12 Eylül (pp. 15-32). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhon, G. (2021). Bellek ve etkileşim: Öznelerarası bir bellek kavrayışı ve 23,5 Hrant Dink Hafıza Mekânı. *Birikim*, (392), 69-78.

- Orhon, G. (2023). Darbeyi hatırlamak: 12 Eylül'ün belleği. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), Türkiye'nin 1980'li yılları (pp. 1272–1291). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhon, G. (2025a). Fractures in Dominant Republican Memory: 2000s, Memory Turn and Memory Activism in Turkey. İçinde P. Dinç&O. S. Hünler (Der.), The Republic of Turkey and its Unresolved Issues: 100 Years and Beyond (127-143). Singapur: Palgrave MacMillan.
- Orhon, G. (2025b). Turkey's 12 September coup: From trauma to nostalgia. Memory Studies, Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/17506980251334972>
- Öz, E. (1986). Gülünün Solduğu Akşam. İstanbul: Can Yayınları.
- Özyürek, E. (2001). Türkiye'nin Toplumsal Hafızası. İstanbul: İletişim.
- Özyürek, E. (2007). The politics of public memory in Turkey. New York: Syracuse University Press.
- Reed-Danahay, D. (2017). Bourdieu and critical autoethnography: Implications for research, writing, and teaching. International Journal of Multicultural Education, 19(1), 144–154. <https://doi.org/10.18251/ijme.v19i1.1368>
- Reed-Danahay, D. (Ed.). (1997). Auto/ethnography: Rewriting the self and the social. Oxford: Berg Publishers.
- Turgut, B. H. (2022). Kadın araştırmalarında meta-diyalojik yöntem arayışları: Bir alan deneyimi olarak otoetnografi. İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, (25), 111–140.
- Van Maanen, J. (1988). Tales of the field: On writing ethnography. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Maanen, J. (Ed.). (1995). Representation in ethnography. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wall, S. (2006). An autoethnography on learning about autoethnography. International Journal of Qualitative Methods, 5(2), Article 9. <https://doi.org/10.1177/160940690600500205>
- Weine, S. M. (2006). Testimony after catastrophe: Narrating the traumas of political violence. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.